

Шандор Гергель

РАНОК У БУДАПЕШТІ

ОПОВІДАННЯ

Героїня цього оповідання називається Юліана Чеге. Її чоловік вже кілька місяців блукає по країні, шукаючи роботи. Сама Юліана Чеге тиняється вулицями Будапешта. У неї немає пристановища. Вона спить де прийдеться. Сідає відпочити там, звідки її не женуть. Тепер їй часто треба відпочивати, бо їй важко переносити свою „благословенну“ семимісячну вагітність. Жодна людина не знає, навіщо і як живе Юліана Чеге. Вона сама не розуміє, як пощастило їй прожити досі. Вона знає одне, що протягом двох днів ні крихти не мала в роті. А дитина під її серцем конче вимагає своєї щоденної порції їжі.

На світанку теплого літнього дня Юліана Чеге прийшла на Велику Рінгштрассе. Вона трохи поспала в міському парку біля Зоологічного саду, але світло молодого дня і нестерпний голод розбудили її. Вона попленталася вулицею Андраші і звернула на Лінгштрассе. На її жовтому обличчі, на пергаментному чолі блищали бісеринки поту. Юліана Чеге пітніла з голоду й утоми.

На розі Лінгштрассе і Тромельгассе стоїть візок молочаря. Двоє відгодованих коней хрумають овес. Юліана Чеге не бачить коней, її очі шукають погонича і молочаря. Але поблизу нема жодної людини. Тільки на відстані може ста кроків марширує поліцей. Юліана Чеге хапає пляшку з молоком, відкорковує її і підносить до вуст. Коли б вона зараз таки пішла далі, все могло б добре кінчитися, але вона не встигла й разу ковтнути, як з під'їзду будинку вибігають погонич, молочар і швейцар. Один з них відриває пляшку від безкровних вуст Юліани, другий стискає її руки, що безпорадно хапають повітря, третій біжить по поліцей. Наближається візок пекаря. З нього ідуть теплі пахощі свіжого хліба, масляних ріжків, загнічених калачів. Біля місця події швидко збираються швейцари з усіх сусідніх домів. Вони кричать, галасують і вимахують своїми мітлами.

— І не соромно ото тобі, йолопе! — кричить пекар до свого колеги молочаря.

— А хто заплатить мені за молоко, якщо вона вкраде його? — відказує молочар.

— Тікайте мерщій, — каже пекар жінці. — Щезніть, поки не прийшов поліцай.

— Ну, цього не буде, — каже молочар.

Юліана Чеге стоїть як вкопана. Її затуманені очі вп'ялися в пляшку з молоком, в її вкритий ніжними краплями корок. Жорсткі руки вже не тримають її, але вона не рухається з місця...

Наспів поліцай, озброєний шаблею, револьвером і гумовою палицею. З нічних дансингів і кафе виходять шикарно одягнені пани. Більшість з них — п'яні. На вулиці вже з'являються робітники, що поспішають на заводи.

— Ваша квартира? Професія?

Поліцай записує, що Юліана Чеге — неоправна волоцюга, вчинила крадіж... Юліана Чеге нічого не відповідає і дивиться на пляшку в руках молочаря.

— Ходім, — каже поліцай.

Але жінка не рухається і не відриває очей від пляшки.

— Ти оглухла? — кричить поліцай.

Натовп починає хвилюватися. Швейцари кричать, і їх мітли починають загрозово колихатися.

Крізь натовп людей пробирається елегантно одягнений пан.

— Що коштує пляшка?

— Вісімдесят геллерів, — відказав молочар.

Елегантний пан передає йому гроші і бере пляшку.

— Щоб не було речових доказів, — сміється він і протягає поліцаєві дві сигари. — Якщо нема речових доказів, то немає й арешту. — І він з силою жбурляє пляшку на асфальт.

Вереск, сміх, нарікання... З грудей Юліани Чеге виривається стогін, схожий водночас на ридання і на сміх. Раптом вона падає навколюшки, охоплює свій великий живіт руками, лягає на бік, припадає устами до молока і починає лизати дорогоцінну вологу.

— Проклята баба! — кричить поліцай і заносить гумову палицю.

— Дурниці, — заспокоює його елегантний пан і простягає йому ще одну сигару.

Потім він сіда напочепки і уважно спостерігає незвичайне видовище, що коштувало йому тільки вісімдесят геллерів та трьох сигар. А навколо нього стоять шикарні дами і тішаються прекрасним видовищем...

Поліцай розганяє простий люд, що знову збирається неподалік. Жінка на асфальті лежить жовта й змучена.

— Ну, тепер забирайся під три чорти! — кричить поліцай.

Юліана, що була колись Юлією або Юлічкою,— Юліана Чеге підводиться тільки від стусанів поліцая.

Вона йде, не кажучи жодного слова, без прокльону, без подяки. Тікає від поліцая, від елегантних дам і панів. Поліцай сердито бурчить:

— Не варто добре ставитися до цієї наволочі...

Юліана Чеге мляво плентається далі.

Раптом вона чує дзвінкий удар. Це пекар під співчутливий гомін присутніх дав ляпаса молочареві.

Переклав Михайло Івашура

СУД НАРОДНИЙ ЗНИЩИВ БАНДУ СКАЖЕНИХ ВИРОДКІВ

Резолюція зборів харківських письменників

Вирок радянського суду—розстріляти фашистських гадів—це вирок усього радянського народу. Весь процес, блискуча промова Прокурора СРСР з вичерпною ясністю показали підлі обличчя Бухаріна, Рикова, Ягоди та інших змовників з антирадянського „право-троцькістського блоку“, цього скопища безпринципних, безідейних бандитів, убивців, шпигунів, диверсантів і шкідників.

Криваві, огидні блазні, агенти фашистських розвідок хотіли залити кров'ю нашу радянську країну, відібрати у вільних народів щасливе життя, затоптати фашистським чоботом завойовані Жовтневою революцією всі людські права і здобутки. Ненависні убивці піднімали руки на життя найулюбленіших синів народу, бризкали отрутою, намагалися підірвати міць нашої батьківщини, повалити владу Рад і поновити панування поміщиків і капіталістів. Вони хотіли відірвати від СРСР його невід'ємну, складову частину—Радянську Україну, віддати її на глум, на знущання, на розграбування німецькому фашизму.

Але карти мерзеної зграї бандитів—правих, троцькістів, меншовиків, есерів, буржуазних націоналістів і інших гадів—биті. Невсипуща радянська розвідка викрила, а радянський суд—суд народний—знищив цю банду скажених виродків.

Слава радянській розвідці, слава сталінському наркомові тов. Єжову!

Радянські письменники Харкова приєднують свій голос до голосу всього радянського народу і вітають вирок Військової Колегії Верховного Суду СРСР.

Смерть і прокляття підлій банді зрадників, злочинців, отруювачів, убивців!

Збори закликають всіх радянських письменників до підвищення більшовицької пильності. Ні на хвилину не забуваймо сталінського попередження про капіталістичне оточення. Приречений на смерть старий світ все ще оточує нас і своїм смертоносним, отруйницьким диханням намагається просякнути найменшу щілину. Ні на хвилину не забуваймо про це! Міцніше згуртуймо свої лави навколо партії Леніна—Сталіна, що веде нашу батьківщину від перемоги до перемоги.

Хай живе і квітне наша щаслива батьківщина, наша партія, наш великий Сталін!

Ігор Муратов

ЗАПРОДАНЦЯМ І ЗРАДНИКАМ ПРОКЛЯТТЯ

На мирних луках літо одвітало,
Ронила осінь стиглії плоди,
І білокрилий човен ледь гойдало
На дзеркалі Дніпрової води ...
А може й так: зимове, сніжне місто,
Десь за Держпромом — відблиски зорі,
І в куряві, мов зоряне намисто,
Веселі мерехтливі ліхтарі ...
Або — весна !.. Слова згадались давні,
І ми йшли з тобою пліч - о - пліч,
І молоді, ясні знамена травня,
Похитуючись, плинули навстріч.
І день, і спів, і все злилось в єдине
Близьке і радісне, як дружній потиск рук,
І срібні звуки маршу, мов градини,
З літаврів дзвінко сипались на брук ...
Іскрились грані крил аеропланних,
Сміялись діти поруч матерів,
І в рідних селах на гучних баянах
Випереджали хлопці солов'їв ...
І ми все йшли — безжурні і весілані,
Шиковані в уквітчані ряди,
А близько десь невидимою тінню
Стояла смерть. Майдани і сади,
І пишню вбрані сонячні квартали,
І цей святковий, радісний народ
Вона порожнім поглядом зміряла,
Усмішкою скрививши чорний рот.
Завчасний сміх душив її. Дороги
Здавалися відкритими, бо тут —
Упавши ниць — кістляві, мертві ноги
Лизала їх потворна зграя юд.
Холодні зрадники, безумні маніаки,
Продажні вбивці й куплені пави,
Укрившись піною скаженої собаки,

Вдихали вітер нашої весни,
Всміхались в вічі нам, дивилися на віти,
Що зацвітають в рідній стороні,
Щоб кожному гілку смертю напоїти,
Щоб ніжний цвіт спотворити в огні.
Ім снилися мертвотні попелища,
І газом вирваний із горла плач і сміх,
І простягались ближче, ближче, ближче
Тремтливі руки їх,
Прокляті руки їх...
То слався ж, світлих сердець суворість невтолима,
Прозорливих очей безсоння бойове,
І ти, о світла сталь, смертельна й незборима,
З якою і цвіте й цвістиме все живе!
Ти слався, наш ясний, стократ сильніший смерті,
Ти, що здіймеш їх череп з мертвих плеч,
Прекрасний, як сини Республіки одверті,
Чекістів вславлений священний, гордий меч!

Харків, 1996 р.

Валентин Бичко

ІМ СМЕРТЬ УСІМ ОДНА

Криваві злочини творила хижа згряя,
Небачені на людському віку.
У нашій чистій мові слів немає,
Щоб нам назвати підлість отаку!
Немає фарб в палітрі нашій світлій,
Щоб змалювати ними цей гвійник,
Облич гидкіших не було на світі,
Імен брудніших не було повік.
Я навіть літери великої шкодую
На ці мерзенні, підлі імена.
З усіх усяд народу голос чую —
Один їм суд і смерть усім одна!
Собака троцький, виродок бухарін,
Отрутою наповнені ущерб,
Дивитись бридко нам у їхні харі,
Скоріш кінчайся, суд, скоріш винось їм смерть!
За наші болі, нашу кров і рани,
За нашого Міронича - борця,
За нашого ясного Валерьяна,
За Горького — великого творця,
За нашого Менжинського, — що впали
Від їхньої проклятої руки, —
Підіймемо гвинтівки - вогнепали
І непохитно зведемо курки.
Фашистські виродки, не клацайте зубами,
Могила ваша зникне в днях століть.
Трава повік не виросте над вами,
Над вами навіть птах не пролетить.
А слава тим, що вірні і несхибні,
А нашим рідним — слава і любов!
І весь народ проказує:

— Спасибі,

Наш дорогий товаришу Єжов!

Харків, 1938 р.

Григорій Кот

НІКОЛИ І НІХТО НЕ ЗРОБИТЬ НАС РАБАМИ

Повзуча тварь жила на білім світі
І лють приховано гострила кожну мить.
Прокляті виродки! вам партії не вбити,
Гаряче сонце вам не потушить!

Наш край багатий землями — навіки!
І все, що грає сонцем навкруги:
Сади, луги, поля й кипучі ріки
Запродати хотіли вороги.

Ніколи і ніхто не зробить нас рабами,
В пісеннім говорі шумує наша путь,
Під стягом партії сталевими рядами
До перемог брати мої ідуть.

Дніпропетровськ, 1938 р.

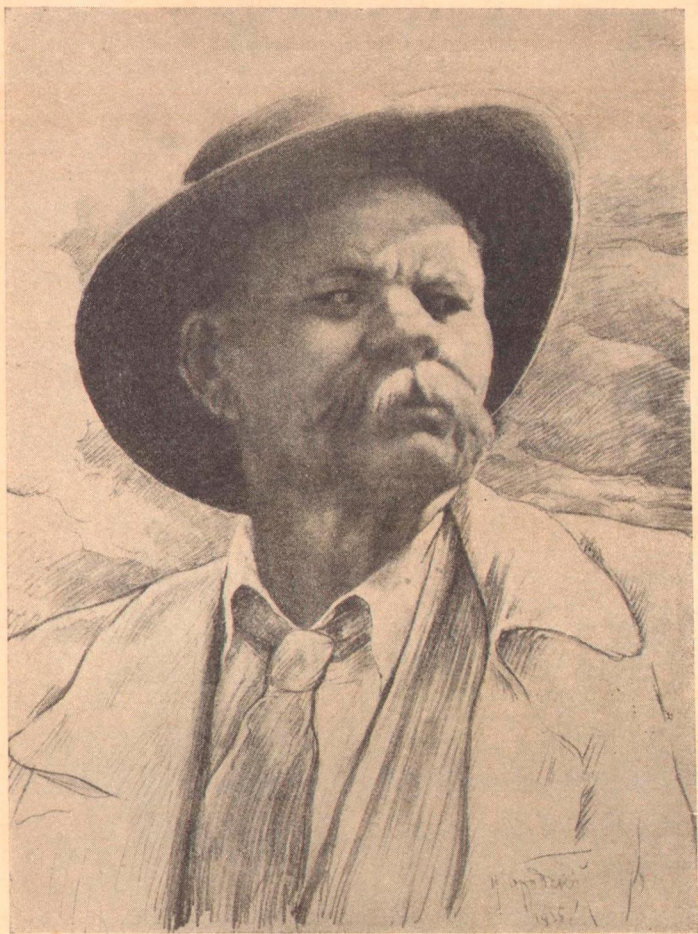

Рис. худ. И. Бродского

Олексій Максимович
ГОРЬКИЙ

Павло Тичина

ГОРЬКИЙ

Розкорінюється дуб та на всі боки,
а вгорі гілля його, як тая стеля.
Корінь Горького — у кожному народі,
в українській він землі аж переплівся.

Гей, з Мануйлівки встають легенди бурі;
над Голтвою пісня радість колисає;
а в Чернігові садки тремтять і досі:
лист із Капрі проказав їм Коцюбинський.

Як ходив із правдою між людом Горький —
то ж і бралось на нього люте панство!
Тільки — чувано хіба коли таке,
щоб пани та не жажались правди світла?

Ось і зараз — на суді ж відкрилось ясно,
що вони протесту Горького боялись.
Як же не боятись! Кришталево - чесний
Сталіну він був порадином найближчим.

Ах, гадючі жала, прихвосні фашизму!
Ну авжеж що Горький панство розметав би!
Він би скелями ненависті закидав
вас, собак неситих, зрадників проклятих!

Ах, гадючі жала, розпродажні душі!
Україну в кабалу вам продавати?
Ми вас прокленувши, з пам'яті ізбудем!
Кригами презирства в небуття затиснем...

Хай лиш вороги посміють зачепити —
ми їх добре пошануєм, пошаткуєм!
Наше серце тільки партії уважне,
наше серце тільки Сталіну одвітне.

Київ, 1938 р.

Проф. О. І. Білецький

ГОРЬКИЙ І УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Великорус-волжанин за місцем народження, за навичками дитинства і окаючій говірці, що збереглася назавжди, Горький починав свою діяльність російським письменником, поступово виростаючи на письменника світового, а в Радянському Союзі є повсюди читаним і любимим письменником усіх братніх народів нашої батьківщини, перекладеним на всі національні мови, навіть ті, початок чияї літератури датується першими роками Великої соціалістичної революції.

Давно зруйнована буржуазно-націоналістична легенда про недоброзичливе, нібито, ставлення Горького до української мови і літератури. Виявилось, що саме до української літератури Горький з молодих років почував, за власними словами, „потяг, щось ніби недугу“. Ще юнаком в Казані 80-х років він познайомився з друкованих видань і з рукописних, заборонених цензурою, збірників віршів з творами Шевченка. „Пам'ятаю,—повідомляє він сам у листі 1933 року до І. Ф. Ярофеева,—що мені дуже сподобався чотиривірш „І день іде, і ніч іде“, а також „Катерина“. Потім влітку 1897 і 1898 рр., живучи в Мануйлівці, Кременчуцького повіту, я читав Шевченка українською мовою селянам; книжка дана була мені вчителем Самойленком, здається львівське видання. Вірші Шевченка взагалі дуже подобались мені...”

У віршах Шевченка — в цій автобіографії геніального поета української селянської бідноти — Горький не міг не відчувати чогось рідного і близького. Розділені часом, місцем, мовою Горький і Шевченко мимоволі зіставляються один з одним в нашому уявленні. Хіба не однаково характерні для обох великих художників слова їх рішуча непримиренність до того, що вони вважають ворожим людській свободі, щастю і діяльності трудящих мас? Непривітно зустріло життя дитячі роки Горького і Шевченка. Дитинство Шевченка — життя в бідній хаті кріпосного раба, голодування, злидні, читання псалтиря над мерцями, вчення у п'яних дяків та малярів. Дитинство Горького — в задушливому світі дрібного міщанства, серед брудної лайки, розбитих черепів і розтрощених вилиць. В юнацтві в обох непереможні перешкоди на шляху до культурного, людського життя. Обоє б'ють за спроби читати при свічці: Шевченкові не вдається через самодурство пана малювати; коли Горький хоче навчитися креслити, хазайка то обіллє його рисунком квасом, то вимаже оливою або розірве на шматки. Горький не знав кріпосного ярма — він знав страшне ярмо звірячого побуту, з якого вийти

Йому вдалося тільки завдяки незвичайній силі волі, що допомагала йому і згодом перемагати всі „свинцеві мерзоти російського життя“.

Обидва — і Горький, і Шевченко — поставили своєю метою „перти проти рожня“, і не піддалися ні на які спроби „хазяїв життя“ приручити бунтарів і зробити їх „своїми“. Після виходу в 1898 році двох томиків оповідань Горького молодий письменник став знаменитістю. Під час постави його перших п'єс, в антракті, в фойє театру, йому доводилось відбиватися від обивательської юрби, що насадала на нього, бажаючи дивитись на „відомого письменника“.

Коли Шевченко в 1843 році приїхав на Україну, київська інтелігенція оточила його атмосферою майже релігійного культу: „кияни взирали на Шевченка, як на якийсь світильник небесний“, за словами сучасника. І Шевченко, і Горький знали справжню цінність цього вшанування: обидва пережили гостру ненависть до лібералів, які намагалися елементарними фразами про терпіння й любов прикрити світ насильства і гніту, мерзотності і бруду, крові і корисливості. І в обох письменниках царський уряд одразу ж відчув своїх запеклих ворогів. За обома він учиняв час від часу пильний нагляд. Шевченка він подолав на час, надівши на нього ярмо солдатчини і загнавши в азіатську пустиню. З Горьким цього зробити не вдалося. Горький в найтяжчі хвилини живе незламною надією „на відродження наше до життя світлого, людського“. Він не плаче і не скаржиться, і не втрачає віри в людину. Навпаки: „чудове призначення бути на землі людиною!“

Тут, звичайно, справа не тільки в різних характерах, і не тільки в різних історичних умовах. Обидва поети — не самотні: кожен почуває у собі за плечима мільйонні маси собі подібних. Але в Шевченка ці маси — селянська біднота, яка виявляє свій відчай вибухами стихійного, неорганізованого і приреченого на невдачу протесту. У Горького — починаючи з 900-х років — це революційний пролетаріат і його партія: їм на службу він свідомо ставить свою творчість. Шевченко зображує страждання маси. Горький зображує боротьбу пролетаріату за право на життя, на історію, на весь світ. І не тільки почуттям — думкою, озброєною марксизмом, він знає, що перемога неминуча, що перемога близька.

А втім, твори Шевченка були, крім життєвого досвіду, тим джерелом, що живили в Горького революційну думку і почуття. Горький так само виконував ту ж роль щодо ряду українських письменників, з якими йому доводилось особисто або листовно зустрічатися. Дружні взаємини з Коцюбинським, підтверджені і теплою, написаною замість некролога статтею Горького, і нещодавно виданим листуванням письменників — є найбільш значним фактом у цій галузі. Листи ці, між іншим, говорять про живий інтерес Горького до українського фольклору: відома оцінка значення народної творчості в промові на 1-му Всесоюзному з'їзді письменників. Вона була висновком з великої роботи, яку довгі роки провадив Горький. Він цікавиться піснями і казками, друкованими у львівських „Етнографічних збірниках“, зокрема, пісненими циклами, зв'язаними з іменами „опришків“ і Довбуша; відповідаючи, очевидно, на його запит, Коцюбинський рекомендує йому бібліографічний покажчик літератури з українського фольклору, складений Б. Грінченком; на просьбу Горького, Коцюбинський шукає для нього книжку Клоустона, що вийшла в українському перекладі під заголов-

ком „Народні казки та вигадки“ з примітками, які часто стосуються також проблем українського фольклору. Письменники обмінюються результатами своєї творчої роботи. Звичайно вказують, як на результат цього єднання, на схожість оповідання Коцюбинського „Коні не винні“ з однією із казок Горького. Можливо, що казка Горького, справді, спричинилась до написання Коцюбинським його знаменитого своєю їдкою сатирою оповідання. Але головне не в цьому, і не в тих зворушливих словах, що їх присвятив пам'яті Коцюбинського Горький, і не в окремих зауваженнях про твори, які робили один одному письменники. Найголовніше, звичайно, в тому спрямуванні думки, яке міг дати великий художник пролетаріату великому художникові української революційно-демократичної інтелігенції. Як в самому Горькому революційна думка виховувалась почасти і під впливом творчості Шевченка,— так під впливом Горького Коцюбинський твердіше стає на шлях революційної боротьби, змінюючи методи своєї роботи, розширюючи свій ідейно-політичний кругозір під впливом Горького. Через Коцюбинського це передавалось українським письменникам молодшого покоління, а коли ми згадуємо, що під безпосереднім впливом Коцюбинського виростав такий визначний поет нашої епохи, як П. Г. Тичина, який також виховав уже не одного молодого радянського поета,— зв'язок Горького з українською літературою виявляється і далеко ранішим і далеко глибшим, ніж здається з першого погляду.

Вірним критичним чуттям Горький умів навіть при побіжному знайомстві відділити в українській літературі пшеницю від плевел: прийняти Коцюбинського і відкинути, як ворожу пролетаріатові і нездорову творчість Винниченка; відчуті фальш у віршах Олеся і підтримувати словом товариського схвалення — справжнього і видатного поета Тичину. Але знайомство Горького з українською літературою не було „побіжним“. Він знав і цінив поряд з творами фольклору, поряд з Шевченком, і таких старих класиків української літератури, як Котляревський, Гулак-Артемівський, Квітка-Основ'яненко. В той час, як у нас псевдо-марксисти, які під своїм „марксизмом“ приховували шкідницькі тенденції щодо літературної спадщини, розносили скромного провінціала Квітку за те, що той був ніби „ідеологом самодержавно-кріпосницького миколаївського ладу“, а тому, мовляв, і твори його нічого не варті; або обрушувались на „Енеїду“, теж як на твір „типового представника поміщицької літератури часів абсолютистської реакції“,— Горький рекомендував українським радянським письменникам „Енеїду“, як зразок для сучасної політичної сатири, картав редакторів керованого ним видавництва, що вони не дають в серії класиків Квітку і інших українських письменників. У всьому цьому — щодо українських класиків, до живих представників старої і радянської української літератури — ним керувала та „широта поглядів, благородне ставлення до людей, до якої б національності вони не належали“, що про неї говорить Коцюбинський і яка здається нам природною в тому, хто був другом наших великих вождів — Леніна і Сталіна.

Іван Плахтін

ПЕРШЕ ЗНАЙОМСТВО З О. М. ГОРЬКИМ

Город Маріуполь. 1919-й. Люта зима. Голод. Тиф.

Як завжди, ми, учні залізничної школи, приїхали з Сартани до школи. Галасливою юрмою поспішаємо на уроки. Біля ганку мимохідь зупиняємось. Над балконом має білий прапор з червоним хрестом. Виявляється, добровольча армія, що саме тоді одступала, обернула приміщення школи в тифозний барак. Сумні й розчаровані розходимось хто куди.

Годині о п'ятій, голодні й холодні, повертаємось на вокзал. Піднялась хуртовина — прискорює сутінки. Тулились біля куба „Титан“. Пишаючись, я показую хлопцям свою покупку — десяток півтора книжечок Горького: „Дружки“, „Погром“, „Коновалов“ та інші; Жовтогарячі обгортки, фірма кооперативного видавництва „Мисль“ і головне — неймовірно дешева ціна. Я купив їх в магазині канцприладдя. Раніш їх продавали, а тепер вони лежать купують, — очевидно, щоб загортати покупки.

Хлопці задроз розглядають книжки. Дехто просить почитати, питають, де купив.

Потім до нас підійшов якийсь в цивільному, взяв одну книжечку, подивився й багатозначно всміхнувся.

— Хлопче, продай мені одну. Страшенно люблю читати.

— Ні, самому треба... — відповів я, але товариші, передбачаючи „солідну комерційну операцію“, почали штовхати мене: „продай, чого там“.

Чоловік „зрадів“, але одразу ж похмурнів — не найшов в кишені портмоне. — „Байдуже, мовив він, ходім, мої гроші там“.

Нічого не підозріваючи, іду з ним в кінець вокзалу до комендатури ковтррозвідки. „Покупець“ підштовхує мене до стола, за яким сидить рудий, веснянкуватий офіцер з нарисованими чорнилом погонями. „Покупець“ щось говорить йому. У мене питають прізвище, адресу, ім'я й професію батьків і все це записують. Неясно догадуюсь, що тут щось негаразд, кидаюсь до дверей — марна річ. У мене відбирають всі до одної книги. Шосили бороню своє добро, одбиваюсь, кричу, вкусив за палець „покупця“.

Відшмаганий ремнем, весь в слезах, виходжу до схвилюваних друзів, і всім їм передається моє горе...

— Ні, наволоч, по-вашому не буде! — з обуренням кажу я.

Другого дня ми спеціально поїхали в город. Кожний вертався з повним ранцем таких глибоко хвилюючих книжечок Максима Горького. Відтоді Горький став нашим улюбленим письменником.

1927 року, працюючи на Донбасі залізничником, я написав своє перше оповідання „На баштані“. Послав в одну газету — повернули. Переробив, послав — та сама історія. Невтомно працював. Кілька разів наново переробляв і переписував, але результати весь час були однакові, хоча відповіді від редакції надходили дуже суперечливі. Тоді вирішив написати листа Олексію Максимовичу Горькому.

Я чув, що Горький живе в Італії, але поштової адреси не знав. Написав навання: „Італія, великому російському письменникові Максиму Горькому* і, разом з оповіданням, одіслав величезного, повного розпачу й граматичних помилок листа. Я гадав, що відповіді доведеться чекати довго; тим сильніша була моя радість, коли дістав її страшенно швидко. Серце мені замирало, коли я дивився на величезний пакет. Але розпечатати не наважувався...

Змінившись з роботи, прудкіше вітру летів додому. Там на мене чекало чоловік десять товаришів. Звістка про лист Горького з блискавичною швидкістю поширилась по всій Ясенуватій. Тремтячими руками розірвав пакет, витяг звідти свій рукопис і невеликий лист:

І. О. ПЛАХТІНУ.

Для того, щоб писати оповідання, треба дуже добре знати грамоту,— Ви погано знаєте це. Далі: треба добре бачити те, про що пишеш, а бачите Ви погано.

Оповідання Ваше невиразне і здібностей Ваших до праці літературної не виявляє.

Вам треба вчитись руської мови. Ви мало обізнані з нею.

Писати — заждіть. А візьміть книжку Крайського: „Що треба знати письменникові - початківцю“ й уважно прочитайте її. Взагалі — читайте і якомога більше.

О. Пешков.

15.II.28.

Рукопис оповідання ряснів зауваженнями й поправками. Олексій Максимович надзвичайно пильно читав оповідання й ретельно виправляв помилки.

Лист був великою для мене радістю. Назовні немов би сухуватий і строгий, цей лист дав мені величезну радість і підбадьорив мене. Кожний рядок, кожне його слово запали глибоко в свідомість і серце. Останні рядки, де Олексій Максимович радив заждати писати і взятись до книг, читати, учись,— мали величезний вплив на даліше моє життя і літературну роботу.

Багато читав, закінчив університет, написав і видав п'ять книг. Попереду ще багато треба учитись і працювати, щоб писати все краще і краще.

Працюючи над новою книгою, я мріяв про той щасливий день, коли вона вийде друком і я зможу послати її Олексієві Максимовичу. Та не судилося. Підлі, мерзенні зрадники, ці отрутні змії з шпигунсько-терористичної банди „право-троцькістського блоку“, пожалили й залили отрутою благородне серце великого російського письменника. Радянський суд, весь народ присудили ворогів до знищення. Прах їх розвіяний, імена найпідліших споміж підлих затоптані в бруд і грязь.

Ім'я великого Горького, його геній і слава золотом сіятимуть в віках.

Мое обурення проти недолюдків роду людського — убивць і шпигунів — породжує велике почуття й непереможне бажання написати таку книгу, щоб вона помагала радянському народові викорчувувати й нещадно бити всіх вишкребків, всі недобитки й пагінки, які в своїй агонії плутаються під ногами і перешкоджають великій справі — соціалістичному будівництву.

Анатолій Кроль

„ЖИТИ—ПРАЦЮВАТИ—РАДІТИ!“

Серед численних полотен роботи художника-професора С. М. Прохорова, які були нещодавно експоновані на його персональній виставці, найбільшою увагою користувався портрет Олексія Максимовича Горького. Біля нього завжди можна було спостерігати групу відвідувачів, які, уважно вдивляючись в знайоме, рідне обличчя, ділились своїми враженнями.

Великий пролетарський письменник зображений художником в проміннях гарячого італійського сонця, на Капрі, де він жив у 1910 році. Він, Горький, як завжди, мудрий, простий і величний у своїй простоті. Ці характерні горьківські якості дуже добре відбито художником.

Схвильовано розповідає С. Прохоров історію створення цього портрета.

— В 1910 році, закінчивши Академію мистецтв і одержавши премію за свою конкурсну роботу „Хвора дитина“, я вирішив поїхати за кордон, щоб ознайомитися там з кращими зразками мистецтва.

В Римі несподівано зустрівся з своїм товаришем по Академії художником І. Бродським, нині широко відомим заслуженим діячем мистецтв, і ще з кількома молодими російськими художниками. Відвідавши музеї, картинні галереї, оглянувши руїни стародавнього міста, ми всі якось разом висловили завітну мрію, що потайки жила в кожному з нас:

— Давайте, хлопці, спробуємо побачитися з Горьким.

Сказано — зроблено. Через деякий час невеличка група російських художників була в Неаполі, звідки менш двох годин їзди морем до острова Капрі.

В чудесний, яскравий день маленький пароплав рушив на Капрі. Тільки по ми почали жадібно оглядати чарівний пейзаж, гру хвиль в проміннях сонця, милуватись безкрайм морським краєвидом, як раптом хтось дізнався, що на цьому ж пароплаві повертається той, до кого були скеровані наші думки і почуття, той, хто був метою нашої подорожі: гордість російської літератури, справжній „володар дум“, людина, одне ім'я якої збуджувало бадьорість, надії, прагнення, віру в краще майбутнє,— великий Максим Горький.

Страшенно здригнувшись, ми водночас хвилювались... Кому першому підійти? Як і з чого саме почати розмову?

Після короткої наради парламентарем було виділено І. Бродського. Затаївши подих, ми спостерігали, як він трохи розгублено рушив до високої, кремезної, такої знайомої фігури, що стояла на протилежному боці палуби. Хвилина величезного напруження, потиск руки,— і наш парламентар робить нам якісь знаки. Мить — і всі ми оточуємо Олексія Максимовича, зворушено висловлюючи йому почуття гарячої любові й пошани.

В жвавій розмові пролетів час до Капрі, і Горький, прощаючись, сказав, що незабаром сповістить, коли він зможе, звільнившись від своїх справ, продовжити наше знайомство.

Влаштувавшись на Капрі, ми мали намір негайно приступити до роботи — писати етюди. Але з цього нічого не виходило, бо кожний з нас жив враженнями від першого побачення з великим письменником і радісною перспективою майбутніх зустрічей.

Через два дні посильний від Горького сповістив, що він чекає нас у себе.

Будинок Олексія Максимовича стояв на високій горі, але чого варт навіть величезна гора для нас, молодих художників, на яких чекає геніальний письменник! Ми не знали, як саме пройти до будинку, але на Капрі не було жодної людини, яка дуже радо не проводила б до Горького.

Рибалки, трудящий люд Капрі любили Олексія Максимовича, пишалися з того, що він живе тут, у них. Олексій Максимович відповідав їм такою ж щирою любов'ю, особливо ніжно ставлячись до дітей. Протягом нашого півторамісячного перебування на Капрі ми неодноразово бачили, як галаслива дітвора, помітивши Горького, негайно оточувала його, а він обійме когось з дітей і веде їх всіх в кіно. Дитячому щастю не було кінця... Та й сам Горький був надзвичайно вдоволений.

Перший же вечір у Олексія Максимовича залишив незабутнє враження. Великий письменник жартував, розпитував про Росію, говорив про літературу і мистецтво. Зустрівши такий сердечний, щирий прийом, ми „знахабніли“.

— Олексій Максимович, чи не погодитесь ви нам трохи позувати?

Горький на хвилинку замислився і, пильно вдивляючись в наші обличчя, на яких, очевидно, було стільки благань і надій, коротко, з усмішкою, відповів:

— Ну, що з вами поробиш,— давайте...

Так почалась наша робота над портретом. Даючи свою згоду, Олексій Максимович попередив, що мовчки позувати не буде: щоб скоріше проходив час, він щось розповідатиме.

Оповідання Горького! Їх не можна забути на все життя. Терпляче висиджуючи на кожному сеансі по 2—3 години, Горький невтомно розповідав про своє життя, про зустрічі, про людей. Це була музика! Так може розповідати тільки мати своїй дитині...

Після шістнадцяти сеансів всі портрети були закінчені. Тільки у мене залишилась недописаною рука, і Горький на моє прохання погодився на сімнадцятий сеанс.

Вечорами ми знову збирались у Олексія Максимовича і до глибокої ночі, без кінця, точилися найрізноманітніші розмови, зокрема про образотворче мистецтво, яке надзвичайно любив Горький.

І коли ми повертались додому,— а жили ми на березі моря,— щоразу знизу можна було спостерігати, як на горі, в кабінеті Горького, засвічувалась лампа: великий письменник брався до роботи, щоб подарувати світові нові літературні твори.

Годинами розповідає художник про свою незабутню зустріч з геніальним пролетарським письменником, що сталася 28 років тому. Як найдорожчі скарби показує він книжки, подаровані Олексієм Максимовичем, з його власноручним написом, фото, листи з Капрі. В них Горький запитує С. Про-

хорова про умови його роботи, дає йому поради, ділиться особистими подіями в своєму житті і безперестанно знову запрошує до себе на Капрі.

Ці інтимні листи зігріті ласкою і теплотою, увагою до людини, — почуттями, так властивими великому гуманістові, співцеві людського щастя. В багатьох з них О. М. Горький просить художника надіслати йому зимові російські пейзажі.

„... А потім, — зазначає в одному з листів Олексій Максимович, — напишіть етюд зимовий, зі снігом сибірським і — надішліть мені обов'язково ... Неодмінно хочу мати вашу роботу зі снігом! Ви його так любите, так хорошо розповідаєте про нього — повинні хороше і написати...“

В цих рядках — велика туга Горького за батьківщиною, його любов до рідного краю.

З отаким проханням великий письменник звертається до художника неодноразово.

„Ей, сиййоре! — так починається другий лист: — сніг то вже таяти почав і скоро, мабуть, щезне, а етюда зі снігом я не одержав ... Розсердився я на вас і рикаю — аки лев...“

Нарешті, в третьому листі Олексій Максимович сповіщає, що роботи художника він одержав:

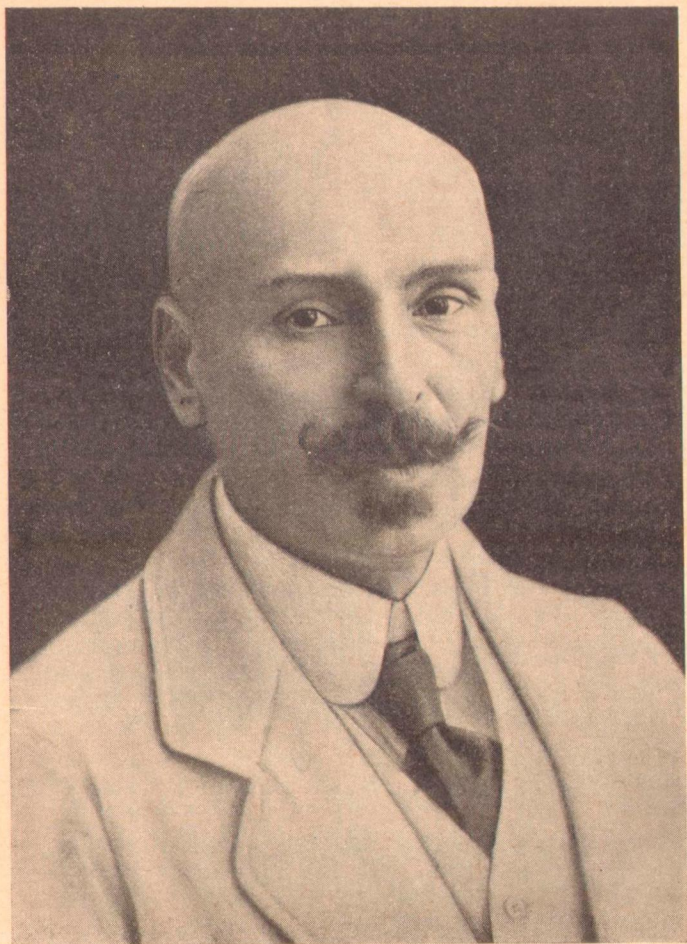
„Етюди в рамках, за склом і на стіні вже...“

С. Прохорову не довелося більше бачити Олексія Максимовича. Криваво-брудна рука трюцькістсько-бухарінських вбивць не здригнулася перед здійсненням найпідлішого в історії людства злочину. Полум'яне життя геніального художника слова, пристрасного борця за щастя трудящих, друга великого Сталіна, улюбленця всього передового людства — увірвано мерзеною зграєю бандитів, зрадників, диверсантів.

Один з своїх останніх листів з Капрі до художника Горький закінчує так:

„Жити — працювати — радіти!“

Так, жити — працювати — радіти під сонцем Сталінської Конституції — це буде найкращим пам'ятником світлому образу Олексія Максимовича Горького.

Михайло Коцюбинський

Будинок в Чернігові, де жив М. Коцюбинський з 1898 р. до 1913 р.

Семен Шаховський

НАЙВИДАТНІШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРОЗАІК

ДО 25-РІЧЧЯ З ДНЯ СМЕРТІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

Максим Горький, сердечний товариш Коцюбинського, вважав за одну з найістотніших рис його ідеології і характеру — органічну огиду до всього гидкого. Огида до бридот тогочасної дійсності — до царату й попівства, до ліберального панка й поліцейського надзирателя, до всіх царсько-поліцейських інституцій „тюрми народів“ є основною ідеєю, що проходить через творчість Коцюбинського. В умовах визрівання буржуазно-демократичної революції письменник виявляє орієнтацію на сили цієї революції. Широкими штрихами зарисовує він тогочасне життя. У письменника оформлюється реалістичний метод письма, глибоко правдивий і типізуєчий, метод особливо глибокий там, де автор виступає як критик тогочасного суспільства.

Проте письменник не тільки викривав і ненавидів. Він плекав в душі і переливав у художні образи велику любов до демократії, народу, України, життя. Його образи, особливо пізніших часів, часів знайомства й дружби з Горьким, звучать повноцільно „Хвалою життю“, сповнені романтично-піднесеного героїчного ладу.

Коцюбинський писав на основі великого досвіду реалістичної української літератури XIX століття, на основі досвіду західної і російської літератури. Але, продовжуючи їх кращі традиції, він підняв низку нових проблем, витворив низку нових творчих прийомів, примусив по-новому зазвучати українське художнє слово.

I. В ЖИТТІ Й ЛІТЕРАТУРНОМУ ОТОЧЕННІ

Три бичі висіли над Коцюбинським впродовж усього життя, опускаючись так часто, щоб рани не загоювались від разу до разу. Бичі ці — голод, невисна службова лямка і „недремлюще око“ жандармерії.

Примара голоду з'явилась дуже рано, майже з дитинства. „Родинні нещастя, — згадує М. М. — (мати осліпла, а батько втратив посаду і настала біда) зробили мене ще більш скупченим і серйозним“.¹

Поруч голоду майже одночасно з'явилась чорна постать жандарма: „На

¹ Коцюбинський, Твори, т. VII (Листування), ДВУ, 1930 р., ст. 216.

17-му році я вже мав політичний процес і з того часу до останніх днів жандарми не позбавляють мене своєї ласкавої опіки. Часом вони дуже дошкуляють мене, прив'язуючи мене на довгий час до певного місця та забороняючи всяку працю (опріч фізичної, до якої я не здатний)"¹.

Відомості про ставлення жандармерії дає справа „О сыне чиновника Михайле Михайловиче Коцюбинском“. Його притягнули до слідства в справі „Народної Воли“, і хоча не було ніяких прямих доказів про політичну діяльність, його взяли під догляд поліції, що не припинявся до самої смерті.

„По соглашению гг. министров Внутренних дел и Юстиции дозволение по отношению к Коцюбинскому в марте 1886 г. было прекращено, но в виду его сомнительной политической благонадежности за ним, по распоряжению департамента, 11 марта 1886 г., был учрежден негласный надзор“².

Людина широких культурних потреб ніяк не могла вирватись із лямки дрібної служби, що нею її раз на завжди було прип'ято до чужого ненависного діла. З 17 років — приватні лекції і півгогодна родина на руках. Пізніше робота у флоксерський комісії, яка так гнітила Коцюбинського, бо він не бачив користі в ній, а тільки руйнуюче лихо. Про це з боєм пише він в автобіографічному оповіданні „Для загального добра“. Далі марудна рахівнича робота в конторі видавництва захудалої губернської газети, де доводилось по 12 годин в день приймати передплату та об'яви і вести розрахунки з накладачами. З 1898 р. він працює в статистичному бюро Чернігівського земства майже впродовж 12 літ. Людина до певної міри замкнута, письменник рідко говорив про себе, але він криком кричить, коли доводиться згадувати про службу. Ось кілька місць із листів до Володимира Гнатюка.

1899 рік: „Мов з мішка посипались на мене деякі пригоди і важкі хвороби в родині, і якісь несподівані бюрові роботи, що не давали мені й дихати, не то писати щось“.

1904 рік: „Ви не знаєте, як мені писати. Умови у мене такі, що я мушу сливе весь вільний час отдавати службовій праці та такий приватний, що дає заробіток, бо у мене велика родина і потрібує грошей, а платню беру невелику та ще хорію. Лікарі кажуть покинути працю, більше гуляти, спочивати, а я мушу каменем сидіти. При таких умовах займатись ще й літературною працею дуже важко“.

1908 рік: „Треба рятуватися, спочити, полежати в шпиталі або в санаторії, а нема за що. Доведеться пропадати. Служба ледве-ледве дає шматок хліба...“

Цей „послужной список“ можна було продовжити аж до 1913 року, можна було б наснажити десятками інших деталей, але він промовистий у кожному факті зокрема. Службова лямка міцно захльоснула письменника, позбавляючи можливості писати. Листи Коцюбинського, коли мова заходить про службу, часто звучать отим: „Доведеться пропадати“, що так нагадує Тесленкове відчайнио-трагедійне „поганяй до ями“.

А коли, пересилиючи час і власні сили, письменник щось писав, то напивався на другий бар'єр, на твердолобу цензуру.

Вже перші твори зустріли були категоричне цензорсько-жандармське

¹ Шевелів, М. Коцюбинський і департамент поліції, „Життя і Революція“, 1928 р., № 4, ст. 141.

² Там же.

„не пущать“. Такі речі, як „Хо“, „Ціпов'яз“, „На віру“, „Для загального добра“, подавались до цензури по двічі й діставали категоричну відмову. Про повість „На віру“ у цензурному комітеті Петербурга було зазначено:

„Из вышеизложенного содержания повести видно, что руководящая идея автора заключается в том, чтобы представить читателям, что счастье между любящими существами может быть в сожитии, не освященном церковью, и, наоборот, что законный брак, связывающий людей навсегда, бывает причиною страшных преступлений.

Находя такую тенденцию вредною... С.-Петербургский Цензурный комитет, согласно мнению цензора, полагает, что рассматриваемая повесть „На віру“ подлежит запрещению, о чем с представлением рукописи имеет честь довести Главному Управлению по делам печати.

За председательствующего Цензор Коссович¹.

До того ж Гнатиюка він пише 1909 р.:

„... Наша цензура старається. Недавно київський цензор зробив мені ласку і дуже чемно повідомив, що моя збірка „З глибин“ заборонена для Росії, і прохав прислати гроші на пересилку примірників книжки, висланих мені назад до Львова“.²

Дуже часто з огляду на цензуру Коцюбинський змушений був змінювати тексти творів. Так виникла, наприклад, назва „Фата Моргана“ (себто міраж), придумана для того, щоб приспати „недремлюще око“ цензури,— сам автор свій твір завжди називав „Мужики“. В тексті „Фата Моргана“ він замінює напис — гасло на прапорі: замість конкретного „Долю самод...“, що зустрічаємо в ескізі „Червоне й чорне“, у повісті аморфне: „Земля і воля“; також йому довелося викреслити цілий розділ з повісті тощо.

Проте Коцюбинський зовсім не хилив своєї голови перед умовами життя, він зовсім не був таким аполітичним, як про це водноголос твердили буржуазно-націоналістичні дослідники. Він вибухає гострими протестами. Досить простежити листи поета, щоб побачити, як він переживає суспільні лиха, як він умів гостро політично їх оцінити.

„У нас тепер у Чернігові трохи заспокоїлося,— пише він у кінці 1905 року,— коли уважати спокоем „усыленную охрану“. Та нас уже нічим не здивуєш. Нам дали стільки доказів „действительной неприкосновенности личности“, колючи дітей штиками та рубаючи шаблями в день оголошення маніфесту, а потім у страшні дні контрреволюції (читай розбою), що арештування тепер зовсім невинних людей тільки ще краще ілюструє ту... „свободу“.

Ви не можете уявити собі, що я пережив, бачачи все те на власні очі, і який це вплив мало на мої хорі нерви“.³

Але це не тільки констатація виключно вірна, що показує, як далекий був Коцюбинський від ліберальних ілюзій, як реально він аналізує події, слідом іде розуміння потреби боротьби. Кількома днями пізніше він пише:

„Чекаю тепер, як не знати чого, закону про волю преси, а його нема, та й нема. Та й взагалі у нас нічого з обіцяних свобод нема. Маємо тільки конституцію на папері, скасовану фактично цілим поступуванням уряду. Нас попросту обдурюють і без глузду грають з вогнем, що охо-

¹ Коцюбинський, т. VII (Листування), ДВУ, 1930 р., ст. 260.

² Там же, ст. 215.

³ Там же, ст. 215.

пив цілу Росію. Ситуація страшенно неясна, не знаєш, чим все скінчиться, принаймні у ближчому часі. Боротьба йде уперта, завзята, кожен день висуває якісь нові чинники на історичну арену, революція охоплює військо, в Севастополі зараз йде справжня війна між військом і військом. У нас скрізь панує така думка, що заким дістанемо спокійне і культурне життя, буде загальне повстання, яке змете весь старий політичний лад. Зараз ніяка культурна робота попросту неможлива. Усі, без різниці національності, скуплюють свої сили, щоб завалити спільного ворога¹.

Тверезий демократичний аналіз, оперування широкими історичними категоріями показує, як високо підносився Коцюбинський в оцінці подій, у висновках про події. Ясніше сказати трудно. З цього листа видно щирість і страсність демократично-революційних переконань письменника.

З біографічного нарису — спогадів Горького — вимальовується світла постать людини з великою любов'ю до добра, до народу. Любов у Коцюбинського зв'язана з демократизмом, з вірою в революційну перемогу народу:

„В світі ідей, краси і добра він — „своя людина“, рідна людина... Він про все передумав, став надзвичайно близьким до всього доброго, в ньому завжди кипіла органічна огида до всього гидкого. В нього тонко розвинена естетична чуйність до доброго, він любить добро любов'ю артиста, вірить у його переможну силу, в ньому живе почуття громадянина, що глибоко зрозумів культурне значення, історичну вартість добра. Він дуже часто говорив про демократію, про [народ, і завжди було якось особливо приємно слухати його, приємно і корисно]“².

М'який і ніжний, ширий і теплий, письменник особливо мучився від картин тоскної задухи в тогочасному житті свого краю, „його скорботами він жив, його муками мучився“.

Важко жилося цій людині. В умовах „чорної тиші“ царату бути чесною людиною коштувало дуже дорого. Але не зломив його духу чорні сили реакції, завжди перемагала віра в людяність, світлий погляд дивився у майбутнє, і він лишився „дужою людиною, що вміла працювати для щастя краю свого“.

Як живий змальовується в уяві Михайло Михайлович з широким світоглядом демократа, закоханий у людей і людяність. Чутливий до добра, він мав гаряче, мов сонце, серце, що вміло любовно пестити й пекучо ненавидіти.

Так, Коцюбинський був люблящим, м'яким, залюбленим в людяність, добро, народ. Але він був іншим, коли мова заходить про гниль, мерзенисть тогочасного суспільства. „В ньому завжди кипіла органічна огида до всього гидкого“ — підкреслює Максим Горький, говорячи про цю сторону характеру.

Наскільки ця риса була глибоко притаманна письменнику, свідчать численні факти. Коцюбинський, отой м'який до сентиментальності Коцюбинський, що не міг дивитись без сліз на хвору собаку, що сентиментально здоровається із зустрістю в чужому краї рідною квіткою, що мрією носився в краях особливої гармонійної краси, міг бути зовсім іншим. Він не побоявся виступити на археологічному з'їзді в Чернігові, що був „брудним патріотичним шумуванням“, і з трибуни назвати його некультурністю, а в іншому місці — просто хуліганством.

¹ Коцюбинський, т. VII (цитоване видання), ст. 219.

² М. Горький та М. Коцюбинський. Спомини, листи, ДВУ, 1928, ст. 9.

Всі ці риси вдачі відбилися у творчості Коцюбинського, єдиний дільниці, де виявлялась його душа на всю силу, де вона „цвіла прехорошою, живою квіткою, лагідною зорею“. Вдача письменникова жива і пульсує в його образах, ніби він перелив у них свою гарячу кров.

Коцюбинський почував себе надзвичайно самотнім в тогочасному літературному оточенні. Про це він сам говорив, про це правильно зазначали майже всі дослідники. Але була тут одна деталь протилежного значення. У нього були літературні спільники і друзі, яких він любив з усією пристрасністю своєї люблячої душі. Таких друзів-спільників у автора було три — це фольклор, Франко і, останнім часом, Максим Горький. Хіба можна сказати, називаючи ці три літературні об'єкти, про випадковість смаків письменника? Він вибирає собі друзів із тої культури, яка оформляла думки гноблених, бо її цілі, її естетику вважає собі близькими.

За що цінується фольклор, Франко, Горький? За глибину показу життя, за синтез, за протестантський дух, за високе майстерство форми, мови.

Працюючи в жанрі прози, письменник з великим інтересом вивчав пісенний фольклор, з захопленням говорив про використання, абож, як він жартома казав, „крадіжку“ його. Про збірку галицьких коломийок він писав:

„Розважали мене під час вакації Ваші коломийки. Що за хороша книжка. Просто подивляєш багатство народної творчості, багатство і колоритність мови“. „Буду красти“ — певно скаже кожен письменник, читаючи цю книгу¹.

Або в іншому листі про етнографічні збірники:

„Я дуже ціную такі книжки; змушений жити в місті, далеко од народу, я часто з головою пірнаю в етнографічні записи, в те чисте і свіже джерело народної творчості, та покріплюю свої сили“².

У цьому листі він просить надіслати збірник, виданий у Липську. „Такий матеріал, — каже він, — відкриває нову сторону народного духу, а це цікаво“. До Горького він пише про свої заняття в Криворівні:

„Скільки тут гарних казок, дивних переказів, повір'їв, символів. Збираю матеріали, відчуваю природу, дивлюсь, слухаю і вчусь“³.

Коцюбинський всюди веде записи фольклорні, вивчає фольклорні студії, стежить за розвитком фольклористики, старанно збирає книги етнографічних записів, дістає для інших, зокрема для Горького. Він звертався до фольклору тому, що через нього тісніше зв'язувався з життям, з думками, чаяннями народу. Тому, змушений жити на віддалі від села, він надолужує вивченням селянської усної творчості — її реалізм замінює безпосередні враження.

Не тільки високомистецька форма приваблювала письменника, не тільки колоритність, чистота поетичної мови, хоча і це мало величезне значення, а, в першу чергу, образи, теми, те, що відбивало реальне життя і реальну свідомість народних мас.

Тому він так широко використовує прислів'я, приказки для характери-

¹ Лист до Гнатюка від 24.VIII 1906 р. Твори, т. VIII.

² Лист до Гнатюка від 3.I 1910 р. Твори, т. IX.

³ „М. Горький і М. Коцюбинський“. Спомини, листи. ДВУ, 1928 р., ст. 14.

стики своїх персонажів. Вони йому потрібні для натуралізації діалогу, для характеристики персонажів розмовною мовою. Образ Хоми Гудзя з „Фата Моргана“ стає якимось грандіозним синтезом усієї тієї сили ненависті, що вклав її бідняк-селянин у свої прислів'я і приказки, які часто звучать прокльонами і лайками: „Наша доля така: робим грудьми, та не будем людьми“, „Чорта пухлого дочекаємося“, „Бодай ви всі виздихали по такій правді“ і т. д. Не можна назвати жодного персонажу у цій повісті, в якому не використано фольклорних матеріалів для посилення соціальної характеристики. Фольклор стає лупою, через яку письменник „крупным планом“ бачить оголену реальну селянську натуру.

Коцюбинський стояв якось у стороні від тогочасних українських письменників. Єдиним винятком в цьому плані був Іван Франко. Щира приязнь, схвилювані турботи, проявлені до ведущого тоді українського письменника-демократа, реаліста, не були особистою дружбою тільки. Франко став любимим одразу, як ідеолог-письменник, а потім як особа. Коцюбинський ніколи не писав спеціальних літературно-критичних розвідок — Франкові він присвятив дві; реферат, читаний письменником 1908 р., — краща літературна студія з усього написаного про Франка, — розкриває міцну, вольову силу борця, невсипучий соціально-протестантський дух поезій, глибокий реалізм у змалюванні життя і людей.

Не мало було сказано правдивого і цінного в роботах радянських дослідників про вплив Горького на Коцюбинського. Хотілося б підкреслити ставлення письменника до творчості Горького, простежити те, як дружба виросла на ідейно-літературному ґрунті, довести, що дружба зв'язана була їх суспільними інтересами. Про горьківського „Матвея Кожемякина“ Коцюбинський писав:

„Эпопея русского города, уездной жизни развернулась и вширь и вглубь... Будто развернулась история жизни народа, уходящая началом в темное прошлое, а концом задевающая вчерашнее, близкое, знакомое, но плохо сознание. Фон так хорош, что лучшего трудно желать. А какие чудные люди на этом фоне, везде мрамор, везде резец. И все — люди, чувства, природа, — все так воздушно, солнечно, ярко и до боли живо переживается. И за всем чувствуется какое-то проникновение, до конца продуманный синтез“.¹

Коцюбинський підкреслює своє захоплення синтезом, глибокою правдивістю і живістю, яка примушує все переживати, примушує вірити авторові.

В аналізі п'єси „Чудаки“ наголос також зроблено на прекрасних типах і положеннях, на ясності твору. Творчий стиль Горького, стиль глибокої правди, невимушеної краси і простоти, ставиться незрівняно вище вищуреності Аннунціо; на реалістичних творах Горького він відпочиває після „недоносків“ Андреева.

І літературна і особиста дружба з Горьким — явище дуже знаменне. М. Горький для дореволюційної кращої інтелігенції, для всіх прогресивно-настроєних людей був світлим маяком, „великою совістю“, любимим письменником. Він був в повному розумінні цього слова „власителем дум“. Не „нездорові недоноски“ Андреева, не „оргії духа і тіла“ Сологуба чи Винни-

¹ Коцюбинський, Твори т. IX, ДВУ, 1930 р., ст. 115.

ченка, а краса здорового горьківського реалізму виховувала свідомість, естетику кращої частини читаючої публіки.

Значення Горького вийшло далеко за межі Великої Росії, він став точкою, до якої з великою силою тяжили свіжі паростки національних культур тогочасної Росії: Горький видає альманахи національних літератур в перекладі на російську мову; Горький вводить молодих письменників нацменшостей в літературу, наприклад, білоруських поетів Купала і Коласа; Горький стежить, піклується, виховує національних поетів, як це він робив, приміром, з єврейським поетом Айзманом¹.

Для Коцюбинського роль Горького була ясна, творчість була знайома, і саме тому він шукав знайомства, тому знайомство переросло в дружбу і літературну і особисту.

Для творчості Коцюбинського Горький мав виключне значення. І справа тут не тільки в деяких спільних сюжетних колізіях чи фразах. Під впливом Горького письменник ріс творчо: загострились критичні елементи, розквітнув жанр сатири, чіткішими стали будови сюжетів, позначається потяг до шукання простого сочного вислову, до більш високого звучання настрою.

Якось замовчано ставлення Коцюбинського до буржуазного войовничо-шовіністичного „модернізму“ на Україні. Нібито фактів для цього чи нема, чи обмалъ. Висувалось, і дуже непевну, якусь ватяву, тезу про замкненість письменника, лояльно-рівне відношення до всіх. Адаже ні! Це зовсім не властиве натурі письменника. Він і стриманий і різкий, він і замкнений і щироодвертий. Зокрема він одверто любить і одверто ненавидить; так у всьому, так і в літературних симпатіях чи антипатіях.

Лірика Філянського — класично-типовий прояв українського декадансу з його усіма властивостями, що саме тут густі й запашні, як дьоготь. Його філософія потойбічного культового маріння, органічна ненависть до усього живого поєднуються з волюнтаристським націоналізмом, міщанським і вузькоколим. Характерною для українського модернізму Філянського, чи Олеса, Вороного, Чупринки, була суб'єктивна поетична обмеженість, чужого-лосся, загальна слабкість.

Коцюбинський не міг не помічати цих своїх „ровесників“ — прем'єрів тогочасної моди. Але він їх не помічає. Чому? Тут почали плодитись гіпотези і теорії, що називається, від і до. Звичайно доходило „до...“ до об'єднування Коцюбинського в одну родину з Філянським, десь через Чернявського, через західноєвропейських символістів і тому подібні шнурочки.

Коцюбинський виявив своє ставлення до модернізму категоричним відстороненням од нього. Він не приятелює і не підтримує знайомства з жодним з них, не друкується в їх органі „Українська Хата“, замовчує факт їхнього існування. Ігнорування дуже показове, мовчання промовисте. Але для того, щоб поставити крапку на цьому питанні, можна послатись не тільки на мовчання, а й на мову.

Коцюбинський в 1907 році, коли ясно визначились були і модерністи і він сам, пише рецензію на лірику Філянського². Рецензія поперед всього характерна своїм глузливим тоном. Поетові радиться, коли він ще молодий —

¹ Див. їх листування, вміщене в книжці „Горький. Материали и исследования“, т. II.

² Коцюбинський. Твори, т. V, ДВУ, 1929 р., ст. 179.

підождати з друком, коли він старий чоловік — то тут ради нема. Чому такі убивчі висновки, що вбачає рецензент у поета по суті?

„Чорна тінь... впала на всі LXV римських сторінок книжки, так все темне, каламутне, хаотичне в ній: і тоді, як, звівши очі догори, автор бачить „в образах неба озій зорь“, чи тоді, коли опускає їх додолу на грішну землю, де все — і „усплади“, і „весілля“ (веселощі?), і „серця перебор“ — усе тліє і суєта. Густий туман навис також над 10 сторінками, де він виспівує хвалу господу богів і починає до нього „устами блідими звизати...“ Але Філянський не тільки філософ і побожний чоловік. Він ще й гарячий патріот”¹.

Висміявши „гарячий патріотизм“, Коцюбинський показує, як поет від напишено-серйозного тону переходить до фривольно-еротичного, так властивого модернізмові. До всього цього версифікатор з Філянського поганий.

Чітко проходить думка, що викриває усе брудне, негативне в творчості модерніста. Каламутне, хаотичне заумство „шостого почуття“ в поєднанні з побожністю, „брудне шумування патріотизму“ в поєднанні з хворобливими еротичними уявами — це думки і образи Філянського, що їх визначено в рецензії простим і убивчим епітетом — убогі думки і образи. І Коцюбинський не шкодує почуттів і слова, щоб показати, як він далекий від Філянського, від модерністів, їх ідей, їх прийомів, усієї многогранної їх убогості.

Наскільки далекий був Коцюбинський від модернізму, як прекрасно він розумів антигромадський, соціально-гнилий його зміст, свідчать певні моменти з новели „В дорозі“. В композицію новели мотив характеристики модернізму введено досить рельєфно. Символізм служить тут для характеристики міщанської убогості життя ренегатів від революції... Бувший революціонер Іван та бувша революціонерка Марія, замкнувшись в своєму міщанському добробуті як у хліві, почали жити духовним життям символізму. Автор подає убивчий контекст для характеристики символізму: „А хіба ж завтра не буде те саме — служба, телята, символізм і капуста? Припухлі очі і позіхання“. „Болельщики“ символізму, припухлоокі міщани, ренегати визначили суть явища. І автор в спеціальному місці новели визначає, чому він цю літературу вважає гнилою юшкою припухлооких.

„При світлі лампи, в маленькій кімнаті... вони читали. Щось чудне, нездорове, химерне, з запахом мускуса — А rebours Гюїсманса, „Сад муки“, де кохання гнило, як рана, а „я“ розцвіталося пишним отруйним цвітом; оргії духа і тіла, надприродні інстинкти і той протест всього проти усього“.

Характеристика і глибока, і вірна, і вбивча в своїй різкості. Так, символізм саме і відзначався гіпертрофованим індивідуалізмом, анархічним бунтом проти усього і вся, був „отруйним цвітом“, як болотні квітки, крикливо розфарбовані, з дразливими пахощами, породжені гниллю.

Два проаналізованих факти — ставлення Коцюбинського до фольклору, Франка і Горького, і його ставлення до поезії, „модерністів“ — дають право визначити самоорієнтацію письменника серед соціально антагоністичних культур того часу.

¹ Коцюбинський. Твори, т. V, ДВУ, 1929 р., ст. 179.

Творчість Коцюбинського, як і її стиль, дозріли не одразу. Тут був досить крутий, з різкими поворотами і крутими під'йомами, шлях. Адже автор жив в добу грандіозних соціальних змін і рухів, які неминуче наклали відбиток на всі ділянки життя, в тому числі і на ідеологію. Коли одним терміном визначити найістотніше в шляху письменника, то найзручнішим, найдоречнішим було б слово — піднесення. Коли б графічно зобразити лінію розвитку письменника, що була б показником синтезу усіх ідейно-творчих властивостей, то це була б лінія кривої піднесення. Дистанція від отправної точки до найвищої, від „експозиції“ до „кульмінації“ дуже далека, і в цьому особливий піднесення, його крутизна.

Коцюбинський, як митець, весь час прогресує, вбирає в себе усе найістотніше в творчості попередників, учиться в школі сучасників; як людина талановита, не обмежується природними даними, а багато працює, винаходить, росте вперто, настирливо, туго, виростаючи, нарешті, в кращого прозаїка дореволюційної української літератури.

Виступивши з першим оповіданням „Андрій Соловейко“ дев'ятнадцятилітнім юнаком у 1884 році, він починає активно друкуватись лише з 1891—92 років і працює як письменник майже до самої смерті, що настала у квітні 1913 року. Він залишив біля 40 творів, здебільшого невеликих оповідань, новел, новелістичних нарисів-етюдів та лише один твір, що його вповні можна визначити як повість — „Фата Моргана“.

Перший період діяльності письменника, перше десятиліття проходить в провінції — Житомирі, Вінниці. Твори цього періоду позначені ідеями абстрактної любові й поваги до „меншого брата“ („Ялинка“, „Харитя“), ліберальним культуртрегерством („Хо“, „Посол від чорного царя“), „сентиментальною вірою в добродетель селянина“ („П'ятизлотник“). Художньо-стильове оформлення відзначається натуралістично-описовою манірою, етнографічною детальністю пейзажів та характеристик, сентиментально-жанровими сценами, повсякмірною підробкою під розмовно-народну мову.

Але зародки майбутнього зростання, і мистецького, і ідеологічного, помітні вже в цьому періоді. У Коцюбинського прориваються демократичні нотки в свідомості. Так, в оповіданні „Ціпов'яз“, розгорнувши сюжет — історію селянина, що шукав правди у самого царя і у відповідь одержує лише „по морді“ від пристава, автор проводить ту думку, що цей пристав є представником царизму, його виявом, в уста героя твору він вкладає думки протестантські. Сюжет подає крах віри селянина в царя. І недарма царська цензура примушувала автора цілковито переробити розв'язку оповідання й подати образ пристава в зовсім інших тонах.

У повісті „На віру“, цього ж таки періоду, письменник виступає проти церковно освячених законів, розгорнувши цікаву, своєрідну і оригінальну побутову фавулу. Ця повість теж зустріла гостру негативну оцінку царських цензорів і довго не дозволялась до друку. Цензор Косович назвав її „вредной, подлежащей запрещению“.

В оповіданні „Для загального добра“, писаному на матеріалі з молдавського життя, автор гірко висловлює розчарування в доцільності роботи інтелігенції на селі в атмосфері царського ладу. Мотив невдоволення, кри-

тичне зображення життя тут різкіші, тема ширша: розбивається ідея ліберал-народницького культурництва.

Письменник розриває традиційне, для тодішньої української літератури, замкнуто-національне тематичне коло, створивши низку оповідань з модаванського життя („Для загального добра“, „Пекотьор“), з життя кримських татар („В путях шайтана“, „На камені“ і т. д.).

Коцюбинський, зростаючи ідейно, видираючись з тиску ліберал-народницьких традицій, зростає і як художник. Ідейний зріст дає можливість глибше бачити і виразніше типізувати дійсність, появляється конкретна картинність, плавке природне розгортання дії-сюжету, динамізується повіствування, зростає емоціональність. Вже у перших творах письменник проявляє певні елементи демократичного світогляду, що примушує його відображувати всю гідоту тогочасного буття.

Піднесення революційного руху в середині 90-х років вплинуло на кращу частину народницької інтелігенції, в тім числі й на Коцюбинського, в бік наближення її до революції.

Канун революції, події 1905 року й доба реакції докорінно змінюють теми, матеріал творів письменника, змінюють їх мистецьку фізіономію.

Поставивши під сумнів народницько-ліберальне культурництво, як вихід з тяжкого стану на селі, ще в 1895 році оповіданням „Для загального добра“, в „Лялечці“ (1901 р.) письменник подає традиційний образ учительки,— основного героя ліберал-народницького культурництва— вже в сатиричному плані. В цьому творі виявляється нове сприйняття села, його людей.

„Лялечка“ являє собою до певної міри грань, переходову ступінь в ідейно-творчому відношенні. Зростають елементи ненависті до тогочасного буття, відбувається відповідна переоцінка стильових засобів. Образ „Лялечки“ становить пародію на улюблених ліберал-народницькою літературою персонажів культуртрегерів, пустоцвітних героїв гринченківського типу.

В ХХ столітті Коцюбинський вступає як великий художник-демократ-реаліст.

3. ЕТАП В РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ

Коцюбинський— майстер поетичної форми, його слово сприймається як мистецька гармонія, краса. Але значно активніше форми діють ідеї творчості, що гарячою, життєрадісною силою розлиті в словах і образах. Звичайно звикли говорити про ідею твору. Поняття про ідею є формулою надто обмеженою, коли йдеться про класичні речі. Не мисль, а мислі, не ідея, а ідейність, комплекс ідей.

Ось пересічний для Коцюбинського твір „Сміх“. Яка його шерога ідей, ідейність? Тут і критика облудливості і боягузства лібералізму, тут і мисль про справедливість сміху наймички, і показ міщанської обстановки буття інтелігенції і т. д. І це навіть у новелі, у короткому прозовому творі.

Поняття ідейності твору не вкладається у рамку однини по кількості, воно не вкладається в однотипну формулу по якості, силі, важливості. Для прикладу наведемо одну з мислів Коцюбинського— про лібералізм.

Критика лібералізму, як фарисейства, лицемір'я, була ідеєю широкого суспільного значення— в ті часи лібералізм був чи не головнішим ворогом

революції, особливо його фарисейство. Але критика лібералізму йшла далеко за межі локального значення; ідея була прогресивною і для українського суспільства і для будь-якого іншого народу колишньої Росії; вона лишається життєвою і в наші часи; вона охоплювала різні дільниці життя — і політику, і культурну діяльність, і психологію людей і т. д. В ширині ідеї — її краса.

Історія української літератури пережила одну трагедію: українські письменники не мали адекватних собі по силі критиків. Пушкін, цілком зрозуміло, сам встановив своє місце в літературі. Але усвідомленню ролі поета багато допоміг геній Белінського. Гоголя допомагав зрозуміти критичний талант Чернишевського, ім'я А. Н. Островського в якійсь то мірі зв'язане із статтями Добролюбова і т. д. Поруч великих письменників стоять великі майстри, великі художники-критики, що своїм побільшеним чуттям, посилено-естетичним смаком відчували, усвідомлювали, сприймали образи літератури і доводили їх до читача. На Україні цього не сталося. Ми можемо назвати не мало імен світового значення, імен, що перейшли грані кордонів, грані епох, коли говоримо про белетристів, і ми не можемо назвати жодної монументальної критичної монографії широкого історичного значення. Саме тому багато і багато художніх полотен та імен лишаються білими плямами на карті, відомими за контурами, але „білими“ по рельєфу.

Як і в російській літературі, українські класики художнього слова становлять собою не тільки певну ступінь в літературі, але й певний етап в розвитку суспільної свідомості. Чернишевський цинив Шевченка саме за те, що він ствердив на всю силу свого таланту факт існування українського народу.

Для усвідомлення українським народом своїх прав, для зростання почуття поваги до своєї народності Шевченко — цілий етап, і то етап значних масштабів. В цьому особлива історична заслуга поета перед народом. Не менша його заслуга у витворенні поетичної форми, літературної мови, встановленні традиції найщільніших зв'язків писемної літератури з фольклором тощо; а в якій критичній статті про все це широко і приступно сказано?

Проте Шевченко ще до певної міри щасливий виняток — його роль, хоча б в загальних положеннях, усвідомлена, чому ми багато завдячні російській революційно-демократичній критиці. А як інші класики? Які їх роль і місце?

Нам хотілося б почати дослід творчості Коцюбинського із найбільш широкої площини — визначити місце в історії розвитку суспільної думки. Так, Коцюбинський це етап у розвитку суспільної думки, етап значимий і змістовний. Своїми образами, своїм зображенням життя він руйнував певні фальшиві традиції, витворював нові положення, ідеї, виховував сучасників.

Чим, в чому Коцюбинський був і художнім літописцем епохи і ступінню в суспільній свідомості? Які нові картини життя і нові типи витворив він своїм словом?

Епоха автора була епохою початку нового соціального конфлікту, найбільш енергійного, який тільки знає історія. Сила йшла на силу, міць на міць. Нова епоха поставила нові суспільні проблеми.

Коцюбинський, як людина, що йшла разом з революцією, мусив вирішити одне кардинальне питання. Треба було визнати право правди нового

світу, що йде, визнати це право на всю широчінь. І тоді письменник ставить одну з основних своїх проблем — проблему революційного гуманізму. Вона об'єднує низку речей післяреволюційного періоду з досить різноманітним змістом. Вона прозвучала в „Сміхові“, в „Невідомому“, в „Фата Моргана“ і з особливою силою в „Persona Grata“.

Традиція української літератури, як і традиція світової літератури, знали не мало витворів гуманізму. Щире співчуття догнобленого, страдницького, упослідженого теплими хвилями проходить через численні твори, починаючи від „Наталки Полтавки“. У Коцюбинського трохи відмінніша постановка проблеми. Він завжди на стороні Маланок, Андріїв, Гуш, Варвар, він їх любить, їм вірить, щиро вірить в їх правду. Він випростовується на всю велич як мислитель тоді, коли описує з любов'ю і співчуттям бунтарські настрої Хоми Гудзя, коли спокійно-епічно змальовує картину розгрому панського добра. У „Фата Моргана“ є одна сцена, яка ніби вогнем освітлює трактовку гуманізму Коцюбинського. Це сценка підпалу Хоמוю сина. Всю силу художніх засобів мобілізує автор, щоб виправдати насильство надгнобителями, [відчути гуманність у такому насильстві — він не тільки співчуває Хомі, він ненавидить пана, підпал вважає актом гуманності. Для цього вводиться пейзаж вогню:

„Вогонь! Червоний, веселий, чистий. Ще недавно лежав він у темній коробці, холодний і непомітний, наче Хома на світі, а тепер мстить за людську кривду.

Гори, гори...

Хомині очі теж мечуть іскри. Якби могли, вони б усе спалили, все спопелили, — сіно, хліб панський, будинки...”

Скільки треба було мати віри в Хомин гнів, в справедливість його насильства, щоб так подати картину підпалу!

Проблема гуманізму виникає не випадково. Вона була поставлена життям, назріваючою революцією. Коцюбинський розв'язав її по-революційному і в цьому його заслуга, в цьому ідейна свіжість його творів, в цьому їх значення як епохальних речей.

Проблему революційного гуманізму він ставив в дні революції в зв'язку з революцією, ставив особливо оголено, на найбільш різних проявах насильства, на актах смерті. У новелах 1908 року — „Persona Grata“ і „Невідомий“ — він виправдує вбивство ворога. Коли ворог не здається, його знищують, — цей залізний закон революції ним був визнаний.

Але гуманізм Коцюбинського обертається іншою стороною, коли мова заходить про кривджених, без різниці їх національності.

Першою річчю — відгуком на 1905 рік — була новела „Він іде“. Скромний Коцюбинський назвав її „образком“, майже етюдом, дрібничкою. Так, це невеличка річ, щось біля половини аркуша. Це навіть безсюжетна річ, подій у ній немає, а тільки переддень подій. Немає в ній і персонажів, або, є тільки епізодичні. Але в цю дрібненьку новелку вкладено таку силу думки, ні, мислів, таку силу пафосу, ні, екстазу, який переростає в афективну пристрасть, у ній стільки правдивої злоби і таке любляче серце, що без будь-яких вагань ми цю річ відносимо до кращих творів письменника.

У деяких письменників української буржуазної літератури були певні нотки антисемітизму. Тим яскравішим, тим блискучішим є виступ у новелі

„Він йде“ проти антисемітських погромів, проти царатом і церквою освяченого розгулу сокир чорної сотні. Коцюбинський подібно до героїні новели, старої сліпої єврейки Естерки, сміливо і гнівно йде назустріч тисячній чорносотенній юрбі, йде назустріч череватим попам, назустріч їх „богові“, кидаючи гнівні слова обурення. Національна ворожнеча була козирною мастю царської реакції. По всеросійських відкритих застінках сотні невинних лягали під ножами озвірілої юрби, під благовіст усіх дзвонів, во ім'я „самодержавія і православія“. І от про погроми заговорили образи демократа-гуманіста.

Композиція новели починається з лобового удару в центр зла, з першого абзацу:

„Прикмети були погані. Становий, здається, незадоволений був з того, що взяв, і хоч запевняв, що погрому не допустить, але йому вірили мало. Найгірше було те, що ніхто напевно не знав, чи одмінятя процесю з образом Спаси...“

Це ж знаменно, новела на тему про антисемітські чорносотенні погроми починається із згадки про представника влади і про ікону. І яка згадка, яка у ній глузлива іронія! Пристав не тільки хабарник, але ще й подвійна наволоч: і хабарі бере, і погроми організовує.

Автор повертає увагу до зблідлих, тремтячих жертв наступаючого погрому. Стільки хвилюючої ширості, скільки вклав український письменник в образи недолі єврейського народу, він, здається, ніколи не проголошував, коли писав про недолю рідного йому краю. Що не образ, то юдоль плачу, що не фігура, то закам'яніла скорбота; здається, що образи висічені із замерзлої глиби людських сліз. Широченням символом підіймається чорна постаць старої єврейки, яка поховала двох синів під час погрому, а потім виплакала за ними свої очі; мати, що у неї двох синів хижі звірі реакції принесли в жертву тріумфіратові несправедливості, мати переживає свою жертву вдруге: її, сліпу, сповістили, що погром повернувся по нові жертви Молохові царату:

„І всі побачили Естерку. Її скам'янілий од горя вид, її червоні очі, з яких без упинку стікала сльоза. Мов вітер повів по всіх обличчях. Ай-вай!“

Абрум хотів її посадити, але вона не сіла. Тільки оперлась на поруччя стільця. Її щось питали, щось говорили, але вона не чула. Що їй було до того? Вона, що носила у серці горе, яке не могло там вміститись і спливало крізь темні очі, бачила тільки своїх синів, тільки про них говорила. Вона описувала всі подробиці, яких ніколи не бачила, бо була далеко від того, малювала картину так, наче вона випечена була у ній на червоних повіках, що закривали очі“.

Письменник підіймає, мов прапор, людські сльози і вирушує проти Молоха. Як трагедійне єврейське „колідре“ звучать стогоном ожилі сторінки тексту. Український демократ виступає на захист знедоленого єврейства. Оце і є ідея твору.

Титанічна велич мислі, пройнята найщирішим гуманізмом — ось що красить твір, робить його незабутнім, ставить поруч кращих витворів людського духу.

Коцюбинський своїми образами руйнував фальшиві традиції, вірування. Два удари його творчості були особливо дошкульні. Буржуазно-націоналістична думка на Україні в другій половині XIX ст. витворила була теорію мужичої безкласової нації. Всупереч їй письменник показав з усією силою

залізною - переконливою правди, як роздирається українське село в класових протиріччях, і не в переносному смислі, а дуже і дуже прямо показує смертельні класові схватки. Монументальною постаттю підноситься з сторінок „Фата Моргана“ образ українського куркуля — Підпари, страстю якого є власність. Це — куркульський „скупий рицар“, хижий і підлий, типовий витвір найбільш лютого класу експлуататорів. Картини класової боротьби між „українськими селянами“, образи українських буржуа руйнували ворожу теорію безбуржуазності нації.

Низка нових ідей, найтісніше зв'язаних з епохою, навіяних її революційними силами епохи, виступають із творів великого прозаїка. В них краса, міць, сила польоту письменника, в них його значення як письменника епохального масштабу.

Є ще одна сторона справи. Письменник епохального значення мусить зафіксувати життя, витворити типи людей епохи. Так, в російській літературі Онегін був типом 20-х років, як Печорін — 30-х, Бельтов — 40-х і т. д. Неважко і в українській літературі простежити таку шереду (може менш яскравих типів, це не важно — важить їх історично - правдива суть).

Образ „Катерини“ та її сестер по „Кобзарю“ разом з образом Яреми Галайди підносяться грандіозним символом життя 30 — 50-х років. Недарма цими фігурами починається галерея типів України навколо пам'ятника Шевченка у Харкові. Образи Чіпки і Бенедьо Синиці продовжують розгортати шереду протестантів-бунтарів на пізнішому етапі. В цю шереду міцно стають основні типи Коцюбинського. Недарма „Правда“ в передовій статті про історію українського народу, від 15 вересня 1935 року, називала імена героїв Коцюбинського, недарма Л. М. Каганович для характеристики стану українського села напередодні революції користався образами „Фата Моргана“.

Через усю творчість Коцюбинського одним з основних мотивів проходить авторова сповідь великої ширості й аналітичної сили, проходять намагання через твори ліричного зафарблення виявити свої філософські засади і критерії. „З глибини“, „Цвіт яблуні“, „Інтермеццо“, „Як ми їздили до криниці“, „Сон“, „Лист“, „Хвала життю“, „На острові“ — така канва ліричних, настроєвих етюдів, що в них автор обсервує свою особу, пряміше ніж де інде проголошує свої симпатії, устремління, чи вагання, сумніви.

В лірично-філософських творах письменник порушує якнайзначиміші для тогочасності проблеми — життя й смерті, індивідууму і служіння масам, творчості і життя, міщанства і краси і т. д. і т. д. В розв'язанні проблем він виявляє ідеологію життєстверджуючу, оптимістичну, себто прогресивну, революційну.

4. РОМАНТИК ГЕРОІЧНОГО ЛАДУ

Коцюбинський, за визначенням Горького, в останні роки життя і творчості „настроювався на героїчний лад“. Героїчний настрій витворював своєрідне філософське ставлення до життя, смерті, до природи, коли в усьому, в першу чергу, відзначалось перемогу живого над мертвим, діючого над інертним.

Коцюбинський раз-у-раз звертався до вічно юних сил природи, розгортав пишні барвисті пейзажі, спостерігав одвічну зміну форм і перекону-

нався в доконечності перемоги життя. В ці часи він у новелі „На острові“ випишував образ квітки агаві, що, роздираючи щілини каміння, буйним цвітом проривається до сонця.

Ці твори буржуазно - модерністичні критики „Української хати“, в унісон з Єфремовим проголосили „криком індивідуалізму“, голосом самотнього співця. Епігони „хатян“ і Єфремова — Лебеді і Лакізи—спромоглись повторити своїх попередників, переказавши їх в п'яте через десяте, від чого, зміст не змінився, хоча і став туманнішим. Все це фальсифікація. В дійсності героїчний настрій Коцюбинського був невідривно зв'язаний з визріванням свідомості демократа - революціонера, був зв'язаний з впливом Горького, контекстує з такими рисами ідеології, як революційна огида до гидот тогочасного суспільства, що виявлена в сатирах. Коцюбинський був різко тенденційним письменником, який кожну деталь твору підпорядковував загальній ідеї. Коцюбинський зокрема міг найреволюційнішу ідею провести через ліричний пейзажний образ.

Буйно - квітучі, пишні, літньо - зелені пейзажі ліричних творів мали той смисл, що несли в собі ідею віри в життя, в боротьбу і перемогу. Вони контрастували ясним світом до тінів сірих, вечірніх, в'ялих пейзажів декадентів.

Коцюбинський, за авторитетним свідченням Горького, „мечтал написати повесть о Довбуше, брал у меня „литературно - научные“ львовские сборники, мечтал дать рассказ о Кармалюке, и я думаю, что не ошибусь, сказав, что он настраивался на героичный лад“.¹

Ще докладніше про цей настрій розповідає М. Горький за безпосередніми спогадами 1913 року, в некролозі. Коцюбинський мріяв про створення літопису проявів людяності — „ежегодно выпускать книгу — обзор всего, что сотворено за год человеком в области его забот о счастье всех людей. Это было бы прекрасное пособие людям для знакомства их с самими собою, друг с другом. Нас ведь больше знакомят с дурным, чем с хорошим ... А для демократии такие книги имели бы особенно огромное значение ...“²

Коцюбинському особливо подобалась романтична легенда, розказана Горьким, про смерть вугляра Чиро, що пішов на страту замість благородного борця проти кривди Руджемеро Соттимо.

„Легенда понравилась Михаилу Михайловичу; радостно поблескивая ласковыми глазами, он сказал: „Демократия всегда романтична, и это хорошо, знает. Ведь романтизм наиболее человеческое настроение. Мне думается, что его культурный смысл недостаточно понят. Он преувеличивает, ну - да! Но ведь он преувеличивает добрые начала, свидетельствуя этим, как велика жажда добра в людях“.³

Таким настроєм поривчастої жадоби до добра, до краси, людяності були пройняті останні роки життя Михайла Михайловича. Він мріє про інший світ і інших людей, він глибоко вірить в них, шукає їх і в житті і в мріях. Тим гострішою стає його сатира, його критицизм, чим сильніший

¹ Горький і Коцюбинський. Збірка матеріалів, Держлітвидав, 1937, ст. 44.

² Там же, ст. 32.

³ Там же, ст. 43.

потяг до добра,— найтверезіший критичний реалізм „Подарунку на іменини“ об'єднується з романтикою „Тіней забутих предків“.

Горький не дарма і не випадково називає „Тіні забутих предків“, коли говорить про героїчний настрій, бо про це Коцюбинський сам зазначає в листі до Горького:

„Не очень жаль, что заменил Швецию Гуцульщиной. Если бы вы знали, какой это удивительный, почти сказочный уголок, с густозелеными горами, с вечно шумящими горными реками, чистый и свежий, точно вчера родившийся. Костюмы, обычаи, весь уклад жизни гуцулов-номадов, проводящих все лето со своими стадами на вершинах гор — настолько своеобразны и красочны, что чувствуешь себя перенесенным в какой-то новый неведомый мир“.¹

Гуцул був мрією наяву, як і природа, як і море, як і квітка агави, був часткою здорового, чистого життя, і тому він так захопив письменника. З цим героїчним настроєм і помер письменник, обірвавши недописану новелу „На острові“ привітом життю.

5. ХУДОЖНИК СЛОВА

Творчість Коцюбинського становить етап у розвитку українського художнього слова. Він любив його, як любив і свій народ, любив красу. Як патріот своєї мови, письменник гостро картає буржуазного націоналіста Винниченка саме за ренегатство національне, він не згоджується писати ніякою іншою мовою, хоч це було б матеріально вигідніше. Ця велика любов визначила глибину вивчення, старанність одшліфовки, усю багатогранну роботу над мовою.

Великий патріот рідної мови, він її старанно вивчає з різноманітних джерел, передусім народних, фольклорних. Не надіючись тільки на свого „нерозлучного секретаря“ — пам'ять, автор завжди ходить із блокнотом, записує живі враження життя, звороти, терміни. Він не боїться „областничества“ мови, і широко вводить лексику чи то Галичини, чи то Чернігівщини вже у перші твори, щодалі підсилюючи цей процес. Він вчиться на мові Шевченка, Мирного, Нечуя-Левицького, Франка, використовує все те, що надбало в мовній культурі натоді українське письменство. Але йому і в мові був такий же чужий квасний патріотизм, як і в цілій свідомості. Широкий словник Коцюбинського розрісся в значній мірі на термінологічних запозиченнях, на „інтернаціоналізації“ української мови.

Твори, що підносили „теми соціальні, психологічні, філософські“ (Коцюбинський), мусили мати багатий мовний матеріал. Різноманітне коло фавбульних об'єктів тим настирливіше вимагало лексичного розмаху, чим ставало ширше — тут ширина і географічна, і соціальна, і культурна.

Письменник розробляв образи з життя різних народів. Тонкий і спостережливий стиліст, він вводить лексику різних національностей, їх своєрідні звороти, маніру оздоблювати слово, їх колорит, без зловживання екзотикою, в міру, асимілюючи чужомовну домішку в українському словесному матеріалі.

В новелі „Він іде“ речова мова персонажів не посідає особливого місця; але вона є, і тому їй приділено серйозну увагу.

¹ Горький і Коцюбинський. Збірка матеріалів, Держлітвидав, 1937 р. ст. 76 — 77.

„Старий Шохат Абрум... збілів увесь і закричав: Як! Вони хочуть стріляти! Ти нерозуми! Ти божевільни! Оті „політики“! Вони хотять пролити кров, яка впаде на наші ж голови. Вони викличуть помсту — і помста, як вовк, пожере наші діти, увесь спокійний народ!.. Ай-ай...“

У цьому короткому монолозі відбито саме своєрідність лексики містечкового єврейського різника. Тут і біблейські порівняння — помста, як вовк, тут і урочиста піднесеність східного зафарблення — проліть кров, яка впаде на ваші голови, тут і конструкція фрази, що є прямим перекладом з єврейської — як! вони хочуть стріляти, — тут і лексика, тонко підслухана саме в цих колах єврейства — оті „політики“.

В новелі „На камені“ десятком татарських слів та кількома діалогами внесено місцевий колорит. Ще більш наочно стилізація проявилась в „Тінях забутих предків“. І так завжди.

Словник письменника характерний своїм діапазоном і своєю зрозумілістю, великою культурою, творчою новизною і постійною ясністю та лаконізмом.

Характерним є авторове розуміння соціальних особливостей слів, соціальних відтінків у діалозі, у речовій мові. Письменник, використовуючи фольклор, ясно почув соціальну природу прислів'я, приказки, і використовує їх для глибшої характеристики типу. Для зразка можна вказати на „Фата Моргана“, де лексика куркулів така відмінна від лексики бідноти. Селяни-бідняки свої думки висловлюють такими прислів'ями: „Бідний в праці аж гнеться, а багатому черево дметься“, „З'їв пів біди та напився води“, „У кого сила, у того й правда“, і т. д.

Навпаки, куркуль Підпара вживає своїх, куркульських, експлуататорських прислів'їв: „Як їсть, то впріє, а як робить, то змерзне“, „Стук, грюк, аби з рука“ і т. д.

Письменник прекрасно відчував відтінки слова соціальних груп. Взяти хоча-б для співставлення лексику „Фата Моргана“ і порівняти з новелою „Сон“ (ці речі писались майже одночасно).

У „Сні“ автор подає такі словесні образи: „На нас дивилась мозаїка два... стара бронза і темносиня емаль, що зливались в один вогняний сплав... вона виглядає, як гніздо аметистів на сірій скелі... Я весь був, як пісня, як акорд суму“... і т. д. Ці образи, їх асоціації цілком відповідають системі мислення інтелігента, тип якого тут розробляється. Вони відповідають його уяві про красу, що за нею він стужився.

І зовсім не те у „Фата Моргана“. У цій повісті мова особливо забарвлена селянською термінологією, образністю.

„Світове горе велике, — говорить Прокіп. Він надивився на нього. І вдома і в світах. Скрізь бідні сподом, багаті наверху. У поросі. Люди, як той шпорин придорожній, затолочені сильним, багатим. І нікому крикнути: зведись, простягни руку по свою правду“...

Коли тільки вслухатись в спокійно-урочистий тон цієї промови: „Світове горе велике, зведись, народе“ — як рельєфно уява змальовує селянську страсть. А приказки, чи стилізації під приказки, а арсенал порівнянь: „шпорин придорожній, затолочений“ — це ж з села і тільки з села.

Глибоке відчуття словесної атмосфери — одна із найсильніших сторін мови письменника. Але було б цілком невірно зводити його словесну куль-

туру до кількох окремих локальних озерчат. Нібито мова „Фата Моргана“ — селянська, „Сна“ — інтелігентська тощо. Вводячи колорит обстановки, автор ним не звужує, а розквітчує твір, водночас використовуючи усе багатство своїх лексичних засобів. У „Фата Моргана“ поруч образів „лантухуватих тіл“, твердих, як довбня, рук — є і зовсім інша мова. Тут і міради дрібних крапель, і зірки купаються в небесному акваріумі, як золоті рибки, і чабан у вечірньому освітленні здається міфічним богом. Не тільки локалізація, а й ширина, різноманітність — властивості мови автора.

Як людина широкого світоглядного горизонту, як письменник широкої мовної культури, він оперує поняттям і термінологією села, грубуватим, натуралізованим словом поруч світової лексики і складних образних асоціацій.

„То був звичайний мужик. Не знаю, яким я йому здався, але кризь нього я раптом побачив купу чорних солом'яних стріх, затертих нивами, дівчат у хмарі пилу, що вертають з чужої роботи, брудних, негарних, з обвислими грудьми, кістлявими спинами... пранцюватих дітей всуміш з голодними псами... Все, на що дивився й чого наче не бачив. Він був для мене наче паличка дирижера, що викликає раптом з мертвої тиші цілу хуртовину згуків“. („Інтермецо“).

Автор поєднує в одному описі складну асоціацію образу дирижера, оркестру з простоселянською купою чорних стріх, — і в цьому поєднанні авторова сила.

Абсолютно невірні твердження про „інтелігентський склад мови“, висунуті буржуазними дослідниками. Ажде і в „Інтермецо“, і у „Фата Моргана“, і у „Тінях“ автор якнайширше користується „селянськими“ термінами, використовує фольклор, використовує і в стилізації, і в образності.

В найбільш патетичних пейзажних описах „Інтермецо“, коли він весь у пориві мрії, філософських розмислів, автор вживає таких висловів-образів: — „Я теж пустив свою душу під чорний пар... блискають тільки гострі колючі згуки, і дрібно сиплеться, сиплеться регіт на металеву дошку, як надріт... сіють пісню на дрібне сито і засівають нею поля...“ І т. д. І т. д. Прикладів цих — сила-силенна і по інших творах. Вони доводять, що Коцюбинський не „відділював“ свою поетичну мову від мови народу, села, а, навпаки, використовував якнайширше, наочно доводячи могутність, гнучкість і різносторонність тої мови, якою говорить український народ.

Використовуючи народну лексику у всіх її відтінках і якість, письменник її проціджував. Він окультивовував мову, робив літературною, ніде не падаючи до натуралістичного копіювання. Надзвичайно показова в цьому плані є розмовна мова Хоми Гудзя з „Фата Моргана“. Вона вся складається з лайок, при тім найгрубіших. Але художній смак ніде не зраджує Коцюбинському, і ніде жодного вульгаризму, натуралістичної грубості ви не помічаєте.

З Коцюбинського був прекрасний майстер словесної образності. Його мова розквітчана тропами, як справжня поезія. Психологічно-ліричний колорит змісту тим впливав на мову і мовні засоби, що збагачував їх на аналогії, асоціації, інколи дуже складні, різноманітні.

Колись Веселовський сказав, що історія епітету — це історія стилю в мініатюрі. Так, дійсно, характер троп завжди зв'язаний із стилем, із мето-

дом, із сприйняттям речей. Образ може або наблизити, або віддалити, замаскувати речі чи почування. Ми ніяк не погоджуємось із твердженнями, що у Коцюбинського часто буває шукання далекого асоціативного зв'язку поміж образами, що він часто абстрагує образ, надто віддаляючи його від середньої норми і логіки зіставлень.

Подібне твердження випливало з тої самої ворожої теорії „асиміляції“ Коцюбинського в буржуазній культурі, що її залюбки проповідувало буржуазне літературознавство.

Коцюбинський вживає значно складнішу образність в порівнянні з попередниками в літературі тому, що він був людиною значно вищої культури, використав надбання тогочасної світової літератури, мав тонко розвинені поетичні хист і смак. Але характер мовно-словесного оформлення у нього завжди реалістичний, як і намагання усвідомити речі, а не тільки виявити враження від них. Ми візьмемо для прикладу деякі образи з новели „Сон“, писаної 1910 року, себто в період повного розквіту його майстерності. Новела у своєму фабульному матеріалі виявляє порив мрій інтелігентної душі до світла, до краси. Матеріал оформлено як „іх ерцейлунг“, виразно ліризовано, з деяким кольором нарочитої мрійливості. І все таки, не дивлячись на цей колорит, усі тропи твору тягнуть до зіставлень реальних, речових, матеріальних,— навіть тут!

Ось характер порівнянь:

1. „Пливли перед ними... ті ж самі люди, наче потерті меблі у хаті, між якими можна роками ходити, не помічаючи навіть“.

Порівняння містечкових обивателів із потертими меблями передусім уточнює оцінку обивателів, наблизивши уяву про них до уяви про матеріальні повсякденні речі.

2. „Море було таке гладеньке і синє, наче туго натягнений екран, на якому показували небо“.

3. „Я весь був, як пісня, як акорд суму, що злився з піснею моря сонця і скель“.

Тут порівняння складніші, із різних дільниць людської уяви, але і тут вони викликають тверезі життєві уяви, вони реалістичні. Такі ж епітети новели, інколи складно-сміслові, але незмінно семантично значимі, реальні. Ось тип провінціального чиновника, тип „человека в футляре“: „Матовий голос клеkotів би в за щі б н у т и х грудях...“

Кожний епітет, як і завжди у великого майстра, не тільки глибоко смисловий, але і різно смисловий, має кілька відтінків мислі, характеристики. Матовий голос — значить, безбарвний, жухлий, сіронудний і т. д.; за щі б н у т и х груди — це не тільки фрак тіла, а й футляр душі, міщанський індивідуалізм тощо. Кожний епітет допомагає об'єкт пізнати, і то багатше, різносторонніше, ніж це могло б зробити слово прямої назви.

Образ допомагає відчувати внутрішню якість об'єкту, особливо психологічний стан людини: образи беруться із найрізніших дільниць життя і мислення, з великим смисловим навантаженням, широко розгортається, асоціюється, так би мовити, не окремою точкою, а цілою площиною. Коли авторові треба подати уяву про визрівання певної ідеї в голові забитої людини,

в голові ката Лазаря, то він його мислі порівнює із збитим клубком ниток, що почали звиватись у тугий клубок. Метафора не тільки подана, а й розвинута, продовжена, розгортається дійсно як клубок.

Мова Коцюбинського лексично широка, різно-образна, реалістична, за методом вживання. Все це властивості загальні, які зустрічались в українській прозі і до нього, а ним тільки підняті на вищу ступінь. Але мова автора має і своє особливе зафарблення, свій зміст, запашний і сильний, як у викоханій троянди. Поперше, вона має якийсь свій ритм. Під ритмом ми розуміємо не метрику, якої, до речі, у Коцюбинського і не було в прозі, а той своєрідний тон словесного матеріалу, отой рівень звучання, що, мовляв, Маяковський, як гул проходить через цілу творчість. Але і ритмізована вона своєрідно. Тут немає пісенної розм'якшеності, що досягається силою добору м'яких сполучень слів і нарочистою плавкістю. Тут високий тембр, чіткий і пристрасний, з тяженням до високих регістрів, до патетики. Не стенові простори, а напруження мислі і почуття, саме напружена, а не що інше відчувається у своєрідній ритміці автора. Це голос не дівочої травневої задуми, а голос мужа, сильний, натхненний, пружистий, це звуки кінця липня, дозрілі, піднесені, чіткі, але з виразним нальотом задуму, заглиблення в собі. Цей задум відчувається в першу чергу в ритмах численних пейзажів лірично-філософських новел.

„Завжди хвилююсь, коли бачу даву: сіру корону твердого листу, зубатого по краях і гострого на вершечку, як затесаний кіл. Розсілася по терасах і коронує скриту силу землі“. („На острові“).

„На небі сонце — серед нив я. Більше нікого. Іду. Глажу рукою собою шерсть сонця, шовк колосистої хвилі. Вітер набива мені вуха шматками згуків, покошаним шумом. Такий він гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібнозолоті вієса“. („Інтермеццо“).

Цей ритм пружистої, мужньої мови ніколи не переростає в маршову чеканку, хоча і підноситься на вищі регістри в особливо патетичних тонах, наприклад, в заключній сцені „Інтермеццо“, в сцені розгрому маєтку — з „Фата Моргана“. Він набирає деякої пом'якшеності в підкреслено-ліричних місцях, наприклад, в сценах, де подається Маланку („Фата Моргана“). Але, не дивлячись на ці полюси, все ж ритм зберігається всюди особливий, піднесений, струнко витриманий.

* * *

Творчість Коцюбинського відображує широку історичну смугу з життя українського народу напередодні Жовтневої революції. Ця дійсність відтворена в типових живих образах повноцілним реальним словом. Як митець великих ідей, великого таланту і культури, він все це робив свіжо, оригінально, творчо. Його не можна і не слід називати ні другим Шевченком, ні другим Франком, — він був Коцюбинським — письменником великої любові до правди народу і великої ненависті до його гнобителів; письменником великої закоханості в красу життя, в красу всього здорового в людині, в природі, в мистецтві; він був значним реформатором художнього слова. Для розвитку української літератури творчість Коцюбинського — цілий етап, поворотна віха, класове надбання.

БУДИНОК М. КОЦЮБИНСЬКОГО В ЧЕРНІГОВІ

В м. Чернігові, на вул. кол. Сіверянський, нині М. Коцюбинського, № 3, міститься оточений запашинами садочками невеликий одноповерховий дерев'яний будинок, в якому Михайло Коцюбинський прожив 15 років свого життя. Переїхавши 1897 року з Вінниці з метою влаштуватися в Чернігові на постійній роботі, М. Коцюбинський зразу оселився на вул. Старостриженській, але незабаром купив собі будинок на Сіверянській вул., № 3, за який до смерті і не встиг виплатити всіх боргів.

Умови життя Михайла Коцюбинського в Чернігові, як відомо, були дуже несприятливі для літературної, як і взагалі для культурної роботи. „Ви не знаєте, як мені важко“, — писав М. Коцюбинський у своїх листах: — „умови у мене такі, що я мушу сливе увесь цільний час оддавати службовій праці та такій приватній, що дає зар'біток, бо у мене велика родина і потребує грошей, а платню беру невеличку та ще хорую. Лікарі кажуть покинути працю, більше гуляти, спочивати, а я мушу каменем сидіти. При таких умовах займатися ще і літературною працею дуже важко“. А до того ще постійний жандармський догляд, як за людиною „неблагонадійною“. Коли після довгих клопотань чернігівський губернатор дозволив Коцюбинському працювати в земстві, правда, лише на посаді діловода відділу нерухомого майна, жандармське управління не послабляє свого догляду. Вже в 90-му році зафіксовано в особистій справі М. Коцюбинського в департаменті поліції за № 1872: „принадлежит к группе лиц, оказывающих как моральную, так и материальную поддержку активным деятелям черниговских революционных кружков“. Спроба вийти 1905 року з „кабінету в широкий світ“ зустрічала „підводні каміння“. В роки реакції „не

можна було нічого будувати, коли це не в'язниця“. Коцюбинський хоче „залізти в літературу“, шукає „розради в пресі“.¹ З Чернігова, починаючи з 1905 року, М. Коцюбинський їздив кілька разів за кордон і до Криму. Подорожі на Капрі і дружба з М. Горьким надали особливої бадьорості останнім рокам життя, зміцнивши революційно-демократичну спрямованість творчості.

Взагалі в Чернігові творчість М. Коцюбинського, не дивлячись на тяжкі умови, досягла найвищого розвитку не тільки в якості, але і в кількості: у Вінниці з 1884 до 1897 р. написано 15 творів, у Чернігові з 1898 року до 1913 року — 28 творів художньої прози.

Найзначніший твір — „Фата Моргана“, для якого письменник широко використав свою роботу в статистиці, що збирала також і відомості про стан на селі в період революції 1905 року. Останній твір написано в Києві, в Університетській клініці проф. Образцова, де Михайло Коцюбинський пролежав з кінця жовтня 1912 року до 11 січня 1913 року. Повернувшись до Чернігова, він все хворів, і 25 квітня (за ст. ст. 12 квітня) тяжка сердечна хвороба звела його в могилу. Поховано М. Коцюбинського в Чернігові, на Болдиній горі, де було його улюблене місце відпочинку.

1930 року трудящі Чернігівщини збудували на могилі пам'ятник.

В будинкові після смерті М. Коцюбинського проживала його родина. Тут в лютому 1916 року померла мати письменника, про яку він так тепло писав в автобіографічних листах, а незабаром і сестра, Лідія Михайлівна, так широко віддана родині брата.

¹ Слова з листів М. Коцюбинського взяті в лапки.

Під час наступу денікінців родина письменника виїхала з Чернігова. Перед від'їздом Віра Іустинівна — дружина письменника — передала на збереження в Чернігівський Державний Музей (тоді Музей Тарновського) рукописи Михайла Коцюбинського, листи до нього, бібліотеку, писемний стіл та деякі дрібні речі.

Після від'їзду родини М. Коцюбинського будинок перейшов у розпорядження Губернського відділу народної освіти. 1934 року Народний комісаріат освіти ухвалив організувати тут музей.

Для впорядкування будинку й садиби був призначений брат письменника Хома Коцюбинський — організатор музею в будинку у Вінниці, де народився М. Коцюбинський.

На протязі останніх місяців 1934 р. та протягом 1935 року були вжиті заходи до впорядкування садиби письменника. 1936 і 1937 року відремонтовано будинок та господарчі будівлі, впорядковано садок.

Водночас з господарськими заходами провадилась робота по організації музею. Прийнято від Чернігівського історичного музею речі М. Коцюбинського, його літературний архів та бібліотеку. Пошастило придбати ще понад 50 листів М. Коцюбинського до різних осіб та ще деякі фото і речі чернігівського періоду. Зібрані матеріали дали змогу утворити, поперше, меморіальний куток — робочий кабінет в кімнаті, де письменник працював (вона була в той же час і спочивальнею); всіх речей, на жаль, не збереглося, а тому в цій кімнаті покищо — частина робочого кабінету, а також експоновано різні речі письменника. З двох більших кімнат, де були їдальня та вітальня, утворено невеликий літературний музей для висвітлення ідейно-творчого та життєвого шляху Коцюбинського відповідно до періодів: 1) 80—90 і роки; 2) кінець 90-х і початок 900-х років; 3) 1903—1907 роки, 4) 1908—1913 роки.

Окремо подано в музеї теми:

- 1) „Фата Моргана“ і 1905 рік“ та
- 2) „М. Коцюбинський і М. Горький“.

Музей було відкрито до XVIII роковин Жовтня. За два з половиною роки свого існування, переборюючи всілякі труднощі, Музей виріс на

значну культурно-освітню установу, гідну імені великого українського письменника, друга трудящих. З кожним роком поповнюється Музей, поглиблюються теми, розгорнені спочатку в Музеї. Протягом 1936 і 1937 років поставлено в Музеї відділ „Сучасний Виховост“, минуле якого відображено в повісті „Фата Моргана“; з чернігівського періоду розроблено тему про роботу М. Коцюбинського в Чернігівському земстві і в Ученій архівній комісії. Розпочато розробку теми „Коцюбинський і Франко“, „Коцюбинський і царська цензура“. Для ознайомлення громадськості, і зокрема молодих письменників, з тим, як працював М. Коцюбинський над своїми творами, — Музей включив в експозицію аналіз мови та художніх засобів твору „Фата Моргана“, де ідеяна насиченість особливо тонко сполучається з високою художньою майстерністю.

Поряд з роботою експозиційного Музею упорядкував архів письменника, виявив неопубліковані рукописи, перевірив за рукописами тексти всіх творів для нових видань, що вийшли 1936-37 р. Опрацьовано листи до Коцюбинського і далі провадиться робота в цьому напрямку.

Масово-популяризаційна робота Музею щороку поширюється. За останні роки Музей відвідало понад п'ять тисяч трудящих. Велику допомогу Музей подає учням старших класів середніх шкіл, студентам технікумів і вищих шкіл в ознайомленні і вивченні великої спадщини Коцюбинського. Музей дає широкі, всебічні консультації відвідувачам, екскурсіям. Книга відвідувачів повна вдячних цікавих записів: „Музей поглибив знання“, „...дав те, чого не знайти в книгах“, тощо. Чимало в книзі прихильних записів також щодо доброго вигляду садиби.

Популяризаційна робота провадиться і поза Музеем. Були влаштовані лекції в Будинку Червоної Армії, в червоноармійському клубі, в Комуністичній вищій школі і т. д. В Палаці піонерів влаштовано спеціальний куток М. Коцюбинського. Щільний зв'язок Музей має з колгоспом ім. М. Коцюбинського в с. Голубичі, Ріпкинського району. Значна частина лекцій була організована в супроводі з пересувною виставкою.

В червні 1936 і 1937 рр. в пам'ять М. Коцюбинського були влаштовані в Музеї виставки "М. Горький і М. Коцюбинський" (виставка листування).

Поглиблючись щодо змісту і зростаючи кількісно щодо експонатів, Музей весь час гостро відчував відсутність наукового керівництва і недостатнє художнє оформлення. На сьогодні, дякуючи заходам Ради народних комісарів, ці хиби усунено. Музей — на належній височині. Кращі художники пишуть для Музею ілюстрації до повісті "Фата Моргана". Художник Валдим Меллер, який оформляв постанову п'єси Я. Мамонтова за повістю М. Коцюбинського "Фата Моргана", подарував Музеєві серію своїх ескізів до "Фата Моргана" і готує для Музею макет до "Фата Моргана". Треба тут відмітити, що постава в театрі "Фата Моргана" відбулася з найближчою участю Музею: і драматург, і режисер, і художник, і актори широко використали матеріали, зібрані в Музеї.

З останніх придбань Музею слід згадати тут два портрети М. Коцюбинського роботи проф. Ф. Красицького та І. Рашевського, велику серію фото та листівок, привезених М. Коцюбинським з подорожів до Криму, на Карпати, за кордон, на Капрі.

В галузі науково-дослідній закінчено роботу над аналізом власної бібліотеки М. Коцюбинського. Вона ілюструє ідейний шлях письменника, що самотужки здобував освіту і виводував свої передові погляди. Особливо цінні замітки, зроблені власною рукою письменника на деяких книжках. Книжки першого, вінницького, періоду відбивають велику роботу над культурою української літературної мови: це підкреслення, нотатки на берегах тощо в словни-

ках, підручниках мови, в книгах — зразках прози — М. Вовчок, Івана Нечуй-Левицького і ін. Письменник не минає і дрібних писак, невідомих, забутих, яких дотепно характеризує, підроблює під стиль автора. Так, в кінці твору М. Імшенецького "Грошoid", вбогого змістом і мовою, М. Коцюбинський пише: "Ех, лучче б слугатарював собі таменьки" у суді, ніж "теперечки" таменьки" "верзяти", як "тутеньки". Нотатки і підкреслення в книжках останнього періоду торкаються переважно матеріалів, використаних для творів, а саме етнографічних матеріалів про Гуцульщину для "Тіней забутих предків"; підкреслені місця про Довбуша, чим стверджуються слова М. Горького в листі до І з'їзду українських письменників: "... мріяв написати повість про Довбуша, і я думаю, не помилюся, сказавши, що він настроювався на героїчний лад". Серед оцінок творів цікаво відмітити, що на "Щаблях життя" Винниченка написано рукою М. Коцюбинського: "Свинство". Музей опрацював широкую статтю про бібліотеку Коцюбинського. Стаття буде вміщена в одному з літературознавчих збірників.

Разом з усією громадськістю України Музей гідно і широко відзначає двадцятип'ятиріччя з дня смерті великого українського прозаїка Михайла Коцюбинського.

1939 року трудящі відзначатимуть семидесятиріччя з дня народження Михайла Коцюбинського. Ці дві дати безумовно збільшать популярність Музею та увагу до нього, і він увійде з значними досягненнями в сім'ю літературних музеїв, створених Жовтневою революцією.

Науковий робітник Музею

Катерина Коцюбинська

Чернівці, 1938 р.

Редакція: П. Ходченко (т. в. о. редактора), Ів. Сенченко, І. Муратов (заступники редактора)

Видає Державне Літературне Видавництво

пу і
іхал
і Ві
нни
ерні
Муз
йла
бл
бні
род
пе
онсь
1934
и у

сані
чен
юбі
бу
К
ані
5
оря
36
ди
ов:
сп
сь
ий
го
го
у.
5
ні
ні
и
е)
і
в /
те
гл
—
ж
а
і
и
и
і
і
к
9

Т. в. о. редактора П. Ходченко.
Секретар редакції М. Гіловн. Техберішник С. Бідошнін.

126830

Друкарня ім. М. В. Фрунзе, Харків, пров. Фрунзе, 6. Уповно-
важений Головліту 5185. Зам. 138. Тираж 6000. 91/2 друк. арк.
Пап. ф. 62×94—38 кг 41/2 пап. арк. В 1 пап. арк. 122512 літ.
Здано в роботу 11/II-38 р. Підписано до друку 26/III-38 р.

7

